

HRVATSKO PITANJE KROZ PRIZMU UGARSKOG PARLAMENTA 1892-1918

Arpad Lebl

I

Posle velikih borba u ugarskom parlamentu oko nagodbe (1867 i 1868) i zakona o nacionalnostima (1868), zatim i 70-ih godina oko okupacije Bosne i Hercegovine — došlo je vreme zatišja u »Kući« (»Ház«) u pitanju »nacionalnosti«. ¹ Zatišje je trajalo do 1892 kada su u Skupštini ponovo izazvane velike borbe, čak i čitave oluje, rumunskim pitanjem, procesom protiv rumunskih rukovodilaca zbog memoranduma koji su oni podneli caru a koji su objavili i u inostranstvu. Tom je burom otpočela epoha novih nacionalnih borba u Ugarskoj, koja će trajati, sa manjom ili većom vehementnošću, sve do 1918, iako u njoj neće uvek podjednako biti angažovane sve »nacionalnosti« tj. svi nemađarski narodi.

Samo ću primera radi navesti da je upravo u godini početka borbe Rumuna protiv nagodbe i dualizma (1892) ustao u Kući Gyurkovics György rekavši: »Ukoliko će pak sa braćom Hrvatima zajedno glasati uz liberalnu partiju i ostale narodnosti, to će, po mome shvatanju, biti znak da su narodnosti koje žive u Ugarskoj iskreno prihvatile ideju [doslovno: pomirile se sa idejom] ugarske države.« ²

Ipak, u vremenu između 1892 i 1907. samo su retko i izuzetno ustali da govore u Kući i poslanici Hrvatske, a ni mađarski poslanici nisu češće pokretali hrvatsko pitanje, kao što ni sremski, bački ili banatski Srbi nisu naročito aktivno [1883—1903: »gluvo doba!«] ustajali u odbranu nacionalnih prava, recimo u odbranu crkveno-školske autonomije, u kojoj je inače bila zainteresovana i Hrvatska, tj. Srbi u Hrvatskoj, ali i sama službena Hrvatska, jer se u to doba vodila borba oko ukidanja crkveno-saborskog ustrojstva, budući da je peštanska vlada želela da ga ukine i zameni nekom vrstom »virilističkog« usta-

¹ O ovome vidi i zapisnike peštanskog parlamenta iz ovoga razdoblja, zatim i zbornik dokumenata: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában* [Spisi istoriji nacionalnog pitanja u Ugarskoj u doba dualizma] I, 1867—1892, Budapest, 1952, u redakciji Kemény G. Gábor-a i II, 1892—1900.

² Az 1892 évi február 18-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának *Naplója* [Dnevnik poslaničkog doma zemaljske skupštine, sazvane za 18. II 1892]. U daljem izlaganju *Napló* [dnevnik, tj. stenografski zapisnici sednica], I tom, Budapest 1892, 10. sednica od 9-III 1892, str. 83. Originalni tekst glasi: »Hogyha pedig a horvát testvérekkel együtt a többi nemzetiségek is a szabadelvű párttal szavaznak, felfogásom szerint az annak a jele, hogy a Magyarországon lakó nemzetiségek ösztén kibékültek a magyar állam eszméjével.«

va³, koji bi mogao da obezbedi izvesnu klerikalno-konzervativnu većinu u saboru, a time i peštanskoj vladi veći upliv na autonomiju. Međutim, vlada u Pešti je to želela da postigne pomoću bana grofa Khuen-Héderváry-a i podbana, Stankovića, koji je bio i član Saborskog odbora u Karlovcima⁴. Interesantno je pri tom i to da su vlade i ban mnogo vodili računa o vezama pojedinih partija i — srednjih banaka sa srpskim radikalima i njihovim, kao i drugim, kapitalima. Khuen je, naime, smatrao da je osnovni cilj radikala da izvesne saborske, fondovske kapitale investiraju u svoje vlastite, srpske i radikalske banke, jer se oni nalaze u mađarskim bankama. Khuen podvlači u svom pismu ove reči, misleći da je nacionalno pitanje prosto pitanje građanske konkurencije.

Manje su uočljive i direktne, konkretne veze između kongresa Srba, Rumuna i Slovaka 1895. sa Hrvatskom i hrvatskim pitanjem. Peštanska skupština ponekad, ipak, raspravlja i direktno o Hrvatskoj, sa svoga gledišta, tj. kako bi mogla da obezbedi sebi u Zagrebu vlast, koja bi u svemu zavisila od nje i njene vladajuće partije. Interesantan je sa ovog gledišta i izvještaj zagrebačke vlade zajedničkom ministarstvu inostranih poslova od 26. II 1894. koji bečku vladu obaveštava o nastojanju Rumuna da i Hrvate angažuju za stvar kongresa u Pešti 1895, iako pravaši nisu hteli da prihvate ovu rumunsku inicijativu, pre svega iz razloga što su Rumuni imali svoje javnopravne ambicije i hteli su da im se prizna politička nacionalnost, dok su pravaši bili voljni da priznaju samo dve političke nacije: mađarsku i hrvatsku. Oni nisu želeli da priznaju ni erdeljsku autonomnu teritoriju, jer su se plašili sličnih ambicija Srba u Hrvatskoj.⁵ Oni su autonomiju i posebnu državnost željeli samo za sebe, za Veliku Hrvatsku [Dalmacija, Rijeka, Međimurje, Bosna i Hercegovina, Istraj] koja bi se formirala u okvirima Monarhije, uključujući u nju i teritoriju Slovenaca. Ovaj program, koga su se Mađari jako plašili a koji su obično nazivali trijalističkim, smatrali su oni i izdajničkim, jer bi se po njemu Hrvati, mađarski državljani, povezivali sa Slovencima tj. tuđim, austrijskim državljanima. Zato je ovaj predmet često postajao tema diskusija u peštanskom parlamentu, gde se u ovom razdoblju hrvatsko pitanje prvi put tretiralo 1895, u vezi sa »zagrebačkom aferom«, »skandalom«, tj. spaljivanjem mađarske zastave, čije su pitanje pokrenuli mahom oni partiski šefovi koji će kasnije postati mi-

³ Virilisti su bili najbogatiji ljudi grada ili županije koji su ušli kao građani koji plaćaju najveći porez — u sabore županija itd. To su većinom bili članovi veleposedničke buržoazije, ili nosioci trgovačko, industrijskog i bankovnog kapitala.

⁴ O borbi oko saborskog ustrojstva 90-ih godina, zatim o aferi oko »beočinske kajek« vidi i: *Iratok*, II, dok. 48 A, B, C, D, 62 B, C, 72, 73, 78 A, B C 88 A-R 114 -I-III. Zatim moju: *Beočinsku kajku*, Novi sad, 1959, str. 96—119, te *Napló*, 1892—1896, tom XXIV, str. 36 i dalje, XXVI, sed. 493 od 24 X 1895, str 112—117; tom XXVII, sed. 507 od 18-X 1895, str. 4—9, tom XXXII, sed. 610 od 24-IV 1896, str. 325—329. Interesantno je tu napomenuti da je stalni interpelant — somborski poslanik P. Drakulić — bio i sam član Apponyjeve stranke, koja je bila na strani veleposedničke buržoazije, a nacionalno-šovinistički [na liniji mađarske političke nacije] i klerikalno [na liniji katoličkog klira] obojena. O ulozi Khuena i Stankovića vidi *Iratok*, II str. 566—567, pismo predsjednika vlade bar. Bánffy-a grofu Khuenu od 11. IX 1897, te Khuenov odgovor Bánffy-u od 28. IX 1897, u kojem on uverava predsjednika vlade da će i Stanković i saborski odbor činiti što on, zapravo Bánffy, bude želeo.

⁵ *Iratok* II, dok. 33, str. 281—2.

nistri koalicione vlade: Ferenc Kossuth, grof Albert Apponyi, Helfy i drugi.⁶ Kossuth je zamerao mađarskoj vladi (liberalima) da ili ne uspeva, ili i ne želi da pribavi poštovanje i ugled mađarskoj državnoj ideji, te stvara Hrvatima mogućnost da snuju svoje opasne snove, da zagrebačka publika više čak i ne protestuje protiv spaljivanja zastave, da u Zagrebu danas već podjednako mrze Mađare i Srbe. A kralj se još i zahvalio na pozdravima, na izjavama vernosti dinastiji, iako su ga pozdravljali kao hrvatskoga kralja. Apponyi je inkriminisao i način izražavanja žaljenja sa strane gradskog zastupstva Zagreba, jer taj način i sam vređa, budući da su pri tom spomenuli »testvérnemzet« (bratski narod), mada je mađarska zastava i hrvatska, *njihova*, a ne samo zastava bratskog naroda. Hrvatska je zastava samo dozvoljena, kao od milosti trpljena, pored mađarske. Helfy, pak, zamerao je isticanje crno-žute zastave pored hrvatske, jer su Hrvati time podilazili caru, vređajući u njemu istovremeno kralja, a vlada uopšte nije protestovala, ni pred kraljem, čime je dala nove snage huškačima. Pázmándy je osudio pravaški program i trijalizam, konstatujući da je nacionalno pitanje postalo životno pitanje države. Ne radi se — rekao je — o omladini ili o Franku, već i o samom univerzitetu. Krivi su i rektor i profesori, pre svega profesor državnog i ustavnog prava koji u svojim predavanjima i sam konstatuje da je Hrvatskoj mađarska zastava tuđa zastava, da je Hrvatska nezavisna država. Istina, samo u pitanju hrvatskog jezika, ipak je nešto tolerantnije govorio grof Tivadar Batthyány, koji, iako shvata, ipak i žali da Hrvati, primorci, ne znaju mađarski, jer prosto nemaju gde da ga nauče. Na žalost, veli, i mornarica nam je hrvatska, jer Mađari ne ulaze u mornaricu.⁷ Takva su, dakle, bila shvatanja onih ljudi koji će uskoro obrazovati novu vladu, posle sloma liberalne stranke (1906—10). Helfy je još nedavno bio prisni saradnik samoga Lajoša Kossuth-a (umro 1894), a Batthyány je postao ministar 1918. u vladi Mađarskog Narodnog Veća. U to je doba 48-aška opozicija u pitanju »narodnosti« stalno nastojala da nadmaši vladajuću liberalnu stranku, kao što će kasnije i Khuen-Tiszinoj Stranci rada (1910—17) suprotstaviti zahtev za »energičnijom« politikom protiv nemađarskih naroda, sve do Oktobarske revolucije 1917. »Kuća« je i u najboljem slučaju — nipodaštavala nacionalno pitanje, kao što je to, primera radi, učinio i grof Šandor Benyovszky, koji je jednom rekao: »Ako već imamo toliko suvišnog novca da želimo kvotu povisiti, onda je već bolje da povisimo plate i prihode popovima i učiteljima, te ćemo time preko noći rešiti pitanje nacionalnosti, jer će huškači biti demobilisani, podmićeni.«⁸ Nemađarski su narodi, inače, u to doba bili prilično pasivni: borbene partije jedva je bilo. Neodvisna ih je stranka odbijala svojim šovinizmom, a vlada ih je kupovala, vrbovala. Od opozicionih stranaka jedino su nastojali da ih pridobiju klerikalci [Pučka stranka, Néppárt], na osnovu principa: Svi su ljudi jednaki, nacionalnosti su ljudi, te su nam i braća u Hristu. No po jednom klerikalcu, Janošu Asbóth-u, vlada smatra da

⁶ *Napló*, tom XXVI, sed. 491 od 22. X 1895, str. 68—69, 79—80; sed. 497 od 6. XI 1895, str. 182—184; sed. 505 od 15. XI 1895, str. 391—393.

⁷ Isto, tom XXI, sed. 388 od 26. XI 1894, str. 12—13. [U daljem izlaganju, prva rimska, cifra označava tom *Napló*a, zatim sledi broj sednice sa datumom održanja, te broj strane *Napló*a.]

⁸ Isto, zasedanje 1896—1901, II, 23 od 13. I 1897, 62.

jedino ona ima pravo na to da svoje ljude kandiduje među nemađarima, ostale smesta optužuje zbog paktiranja, čim agituju među njima. Tako vlada dobro prolazi — narodnosti ne šalju svoje vlastite poslanike u Kuću, već glasaju na vladine kandidate. Ipak, preti on vladi: »Klerikalci će nestati samo ukidanjem vere, no tada teško nama, jer će narodi listom otići u tabor socijalista, budući da se protiv ideje možemo boriti samo pomoću druge ideje, protiv socijalizma pomoću religije, a nikako ne terorom!⁹ Međutim, vlada Bánffy-a je upravo metod terora koristila kako protiv socijalista tako i protiv nemađarskih naroda. Posle pada Bánffya došao je čovek »pomirljive« politike, bivši i budući predstavnik finansiskog kapitala, rukovodilac jedne od pet vebanki, Kalman Széll [Leszámitoló és Pénzváltó Bank], čime se situacija ipak nije bitno izmenila. U to doba, dakle, u doba Bánffya i Szélla, ponovo se u Kući pojavilo srpsko i hrvatsko pitanje. Bánffy je nastojao da vlada izmeni saborsko ustrojstvo, radi čega je, najzad, i dopustio, sazivanje Sabora u Karlovcima (1897), a da do njega ipak, nije došlo, tome su — rekao je — krivi Hrvati, jer su istovremeno bili raspisani izbori i za hrvatski Sabor, a bilo bi opasno u isti mah voditi i dve izborne kampanje, jer bi se duhovi i previše uzbuđivali. Srpski sabor je, međutim, postao takoreći već — političko telo, a to se ne može dopustiti, tome treba učiniti kraj. Vladi treba obezbediti veće prerogative, u potrebi i energičnim merama.¹⁰

God. 1894 je jedna grupa mađarskih poslanika posetila Zagreb, kao gost unionista. Na poziv Bánffya, posetu je vratila jedna oveća grupa hrvatskih poslanika, bez članova Stranke prava, koji su odbili poziv s obrazloženjem da Mađari nastupaju kao neprijatelji Hrvata, da favorizirani Srbi čine velike nepravde i nezakonitosti, što Ugarska ne priznaje ravnopravnost naroda niti ravnopravnost Hrvatske s Ugarskom. Prilikom ove posete, hrvatski su poslanici nabacili pitanje priključivanja Dalmacije, no, po vladinoj štampi, ovo je pitanje ocenjeno zasada kao neaktuelno.¹¹ Unionisti su bili s time zadovoljni, ispoljavajući sličan stav kao i Josipović, koji je i prilikom spaljivanja zastave ustao u odbranu lojalnosti.¹² Po njemu su prilike u Hrvatskoj bile zadovoljavajuće, ban je uvek branio, i u saboru i u štampi, Ugarsku od svakog napada; oni su, pak, prožeti ubeđenjem da Hrvati mogu svoju posebnu nacionalnost, među srodnim plemenima, sačuvati jedino u zajednici sa Mađarima. Josipović je ipak branio i Pliverića i njegov udžbenik od napada mađarske opozicije.

Pitanje Pliverića, Josipovića i Khuena postaje aktuelnije i zaoštrenije u toku pregovora s Bečom o pitanju sudske uzajamnosti Hrvatske s Austrijom (1897). Na tom će pitanju i sama peštanska vlada doći u sukob s grofom Khuenom.¹³ Prema vladi Hrvatsku niko ne može da reprezentira prema inostranstvu iz same Hrvatske, jer njena vlada nije suverena. Stoga ona ne može da vodi ni

⁹ Isto I, 18 od 19. XII 1896, 243—244.

¹⁰ Isto V, 86 od 6. IV 1897, 315—319.

¹¹ Iratok II, dok. 34 A i B, str. 282—284.

¹² *Napló*, 1892—1896, XXVIII, str. 29—32 od 19. XI 1895. Ovaj govor donosi i *Iratok* II, str. 417—19.

¹³ Ovaj sukob je najuočljiviji u zapisnicima sednica Ministarskog saveta, *Iratok* II, dok. 97 A—D, str. 612—618. Naročito je interesantan zapisnik Min. saveta 1897: XXXIII/4 od 18. VIII 1897.

pregovore sa stranim silama, u konkretnom slučaju s Austrijom. Mesto nje pregovore treba, dakle, da vodi peštanska vlada. Naprotiv, ban Khuen je u svom dopisu 8062 od 18. VI izjavio da ovo gledište ne prima, da konkretno pitanje može i hrvatska vlada da rešava s Austrijom, jer je tu merodavan samo ministar pravde. No, Khuen se uskoro sporazumeo s Peštom. Do tog Khuenova povlačenja verovatno je došlo usled nemira u Hrvatskoj 1897, koji su uticali i na odgađanje Saborskih sednica. Do ponovnog saziva sabora došlo je samo posle izvesnog pregrupisanja unionističkih snaga, kojom prilikom je Pliverić ušao u Khuenovu stranku, dok su iz nje istupili Crnković i Rauch, kojima je prišao i Folnegović, nagoveštavajući izvesne revolucionarne nemire. Pošto su i konzervativni unionisti tražili neke reforme to je Khuen ostao na svom položaju zahvaljujući samo kraljevoj naklonosti i Bánffiu, koji je odbio svaku koncesiju. On je u svom memorandumu (5. III 1898) izjavio da ne priznaje hrvatsku vladu samostalnom, da je usmeravanje hrvatske politike — njegov zadatak. Pregovori su se inače vodili kroz celu 1897. godinu. U toku pregovora unionisti su podneli i svoj memorandum,¹⁴ koji daje interesantnu analizu ekonomsko-političkih i partiskih prilika i odnosa u Hrvatskoj. Tu se govori o snazi štrosmajerovaca, o istiskivanju radikala, iako je sprski narod za njih, kao i o tome da se partije radikalizuju. Rauchovci pretstavljaju unionističku misao, iako stoje van stranke, dok se Pliverić sve više afirmiše u stranci; Rauch i Crnković nemaju nikoga uza se. Oni ne mogu da zamisle, kako Khuen veruje da bi Pliverić mogao da regeneriše stranku po njegovoj zamisli, kada su već i njegova nevina shvatanja unosila toliku konsternaciju, toliko nepoverenje u mađarske krugove, iako i najumerenija opozicija traži više od njega. Državni aparat je usamljen, ne može da radi bez oslonca u Pešti, bez podrške bilo Srba bilo nekih Hrvata. Ultramontanci su raspoloženi protiv Mađara zbog trojnog pakta. Srbi se ne mogu pridobiti, mogu se samo učiniti bezopasni, pomoću prekrajanja hijerarhijske organizacije (saborskog ustrojstva). Pod istim brojem se nalazi i predlog grupe Folnegović-Rauch¹⁵ s nacrtom programa jedne buduće konzervativne ustavne partije, te beleška o pregovorima vlade sa grupom Folnegović-Rauch.¹⁶

Vlada u Pešti došla je u sukob 1897-98. sa hrvatskim partijama i u pitanju autonomije Rijeke, njima se tada pridružila čak i talijanska ustavna stranka, pošto je vlada izdala neke naredbe nipodaštavajući time autonomiju, a zbog otpora raspuštajući i Rappresentazzu. Talijani su bili za mađarsku Rijeku, no Hrvati su već isticali zahtjev da se Rijeka ujedini sa Hrvatskom.¹⁷

Uskoro je hrvatsko pitanje došlo na tapet i u Kući. Geza Polónyi — budući ministar pravde u vladi koalicije, pored grofa Batthyány-a ekspert za hrvatska pitanja — napao je u Skupštini Bánffy-a, koji je tobože izlazio u susret

¹⁴ Memorandum je pisan na nemačkom jeziku: Bruchstücke eines Exposé über die politische Lage Croatiens im Oktober 1897; pisao ga je, možda, Imre Josipović, 1889—98 hrvatski ministar u Pešti. Publikovan u mađarskom prevodu u *Iratok II*, str. 618—622, original se nalazi među spisima predsednika vlade: *ME 1898-XVII*, 1685 (*Országos Levéltár*).

¹⁵ *Iratok II*, str. 622—623.

¹⁶ Isto, 623—624.

¹⁷ Isto, 710—711.

hrvatskim federalističkim, trijalističkim nastojanjima.¹⁸ Po njemu, sudbina Ugarske u okvirima Monarhije zavisi od toga, hoće li u Austriji pobediti ideja slavenskog federalizma. Thunova vlada se oslanja na slavensku većinu, na poslanike-federaliste, eventualno još na klerikalne ultramontance. Mi smo — konstatira Polónyi — protiv federalizma. Bánffy, pak, daje podršku Thunu i njegovoj politici, mađa ona ugrožava nacionalnu budućnost naše zemlje. I sada su se na Trsatu sastali hrvatski i »austrijski« (slovenački) poslanici na pregovore o osnivanju Velikohrvatske države koja bi pored Hrvatske obuhvatala takođe i Sloveniju i Dalmaciju. Sve se to pak odigrava pred našim očima, a vlada čuti i sedi skrštenih ruku, mađa su i Slovenec i *Neue Freie Presse* štampali izvještaje o tome da se planira osnivanje jedne nacionalne, katoličke, federativne države — po ceni osakaćenja naše zemlje. Ovi nas poslanici nazivaju neprijateljskom silom, koja razdvaja njihove narode. A naš ministar unutrašnjih dela odobrava takve sastanke, dok na teritoriji Ugarske sprečava sastanke opozicije, ako mu se ne dopadnu. Pošto na Polónyi-jevu interpelaciju Bánffy nije ni odgovorio, to je on još jednom uzeo reč o tom pitanju,¹⁹ smatrajući dokazanom činjenicu da je Bánffy išao na ruku slavenskom federalizmu, jer nije ni pokušao da spreči sastanak na Trsatu. Posle odlaska Bánffya, Kalman Széll²⁰ je odgovorio Polónyiu, priznajući da je na Trsatu zaista došlo do sastanka predstavnika Stranke prava sa slovenačkim poslanicima iz Reichsratha, no stvar spada pod nadležnost bana, a radilo se o sastanku privatnog karaktera, na koji su došli ljudi s ličnim pozivnicama, kao gosti. Takvi su sastanci dopušteni jednom hrvatskom naredbom iz 1875. Uostalom, ništa se tu nije dogodilo, već su se čule samo neke fraze i deklaracije. Ban će u svakom slučaju, ipak, revidirati spomenutu naredbu, jer i Széll misli da takvi sastanci nisu poželjni.

U Kući je često o nacionalnom pitanju govorio i jedan od rukovodilaca Neodvisne partije, Bela Komjáthy, te je tako, iskoristivši priliku koju mu je pružila debata o hrvatskoj finansiskoj konvenciji, podvrgao oštroj kritici kako ugarsku tako i hrvatsku nagodbu, kao i konvenciju koja je putem zak. čl. XL od 1889. regulisala kvotu po kojoj Hrvati treba da pridonose zajedničkim tere-tima. Kvota je 1899. prestala da važi, pa je zbog toga još 1898. izabrana hrvatska [1899. i ugarska] regnikolarna deputacija radi donošenja nove konvencije, koja je ugovorena tek 1904, produžavajući se tada iz godine u godinu. Po Komjáthy-u²¹, Mađari su se već dosta žrtvovali za Hrvate: oni su pre svega ustupili Hrvatima — svoje tri županije, a zatim i 45% za autonomne izdatke Hrvatske, ostavljajući im čak i prireze i trošarinu na meso i vino, prihode od carine itd., a povrh toga su se još i obvezali da će sami nadoknađivati i eventualne manjkove Hrvata. Zato je u ime svoje partije izjavio da ne odobrava produženje spomenutog zak. članka. Sa strane vlade odgovorili su Komjáthyu ministar finansija Laslo Lukács [kasniji predsjednik vlade u doba Khuen-Tiszine Stranke rada], te, na traženje opozicije, i hrvatski ministar, Ervin Cseh [raniji veliki župan Srema, ministar 1898—1905]. Po njima nije tačno da među Hrvatima je-

¹⁸ *Napló* 1896—1901, XVII, 343 od 26. X 1898, 310—313.

¹⁹ Isto XXI, 431 od 22. III 1899, 183.

²⁰ Isto XXII, 448 od 26. IV 1899, 47.

²¹ Isto XXVI, 520 od 3. II 1900, 131—138.

dva ima takvih koji bi gajili bratsku ljubav prema Mađarima; naprotiv, mnogi se od njih ponose svojim mađarskim državljanstvom.

Istom prilikom je Komjáthy, po kome narodnosti vrše stalne napade na mađarsku supremaciju i integritet, govorio o raznim narodima u Ugarskoj, među njima i o Srbima — tako i o Emilu Gavrići, novosadskom advokatu, koji je u Pragu, prema njegovim rečima, proklamovao slavensku rasnu i političku solidarnost, a zatim prešao i na hrvatsko pitanje koje je takođe doveo u vezu sa češkim pitanjem, jer su češki sokoli bili nedavno u Zagrebu gde su navodno pregovarali o osnivanju jugoslavenske države koja bi obuhvatila Hrvatsku, Dalmaciju, Istru, Kranjsku, Štajersku, Južni Tirol(!), Bosnu i Hercegovinu.²²

Széll je, na navaljivanje opozicije, govorio o nacionalnom pitanju uopšte, pravdajući svoju, za neodvisnu opoziciju i suviše blagu, politiku, ali se pri tom nije upuštao u hrvatsko pitanje. Prema vlastitoj izjavi,²³ on vodi politiku jedne (mađarske) političke nacije i ne čini razlike između pojedinih članova ove nacije po narodnosti, poreklu, veri, materinjem jeziku, stavljajući ipak u pogledu jezika one ograde koje zahteva sama državna ideja. On je podjednako pravedan prema svakome, bez obzira na narodnost. Znači, on je za odlučnost, ali osuđuje svako nasilje. On je bio energičan, ne pribegavajući nasilju, i prema ruskom naučniku Sirku Polikroniusu, koji je 1897/8, navodno, proučavao neke spise u Novom Sadu, no pri tom se povezao s radikalima Novog Sada i Beograda. Njemu je policija prosto dala mig da napusti zemlju. Ja sada, veli, nemam za protivnika niti kakva Miletića niti Polita: »Ali da mi stoje oni nasuprot... osetili bi da ja umem i drugo, a ne samo da se smešim, da ja umem ne samo da stisnem ruku, već i da je pritisnem.«²⁴

I Széllu su, dakle, imponovali poslanici poput J. Pijukovića u Subotici, koji je — bački Hrvat-Bunjevac, a po svoj politici, a i stepenu pomađarenosti, mađarski plemić — izjavio: »Mi Mađari... ne stremo od materijalnih uspeha nacionalnosti«,²⁵ ili poput hrvatskog poslanika Đurkovića, po kome je ban Khuen za 18 godina svoga upravljanja postigao lepe rezultate u Hrvatskoj i koji nije vidio nikakve suprotnosti između hrvatskog rodoljublja i mađarskog domoljublja, tj. odanosti prema Ugarskoj. Po njemu, Plivelić je već i pre 15 godina predavao sa katedre svoju hrvatsku državnu teoriju, no naše je vjeruju — nastavio je on — da je Hrvatska autonomna »sudržava« [társország] i nema svoje posebne državnosti, jer ne postoji nikakav odnos kondominiuma. Ipak, rekao je, i mi imamo neke pravedne hrvatske zahteve. Ne smemo da gubimo iz vida da stojimo pred znamenitim događajima. Na Makedoniju se spuštaju crni oblaci: »I može da nastupi slučaj, kada će Ugarska, kao velika podunavska država, morati pregoreti [le kell számolnia] svoj međunarodni položaj velesile...« On lično ne veruje da bi ma kakva privremena finansijska konvencije mogla da prekine 800-godišnje prijateljstvo između Mađara i Hrvata, jer niti imaju Srbi niti Hrvati mesta pod suncem, sem ovde u ovim okvirima [tj. u ugarskoj Hrvatskoj].²⁶ Đurković, dakle, pretil samo radi toga

²² Isto.

²³ Isto XXIV, str. 217—224, od 21. XI 1899, *Iratok*, II, dok. 137, str. 878—883.

²⁴ *Napló* XXVI, 535 od 21. II 1900, 481—86.

²⁵ Isto XXVII, 552 od 17. III 1900, 278.

²⁶ Isto, zasedanje 1901—06, I, 17 od 26. XI 1901, 215—216.

da izdejstvuje neke sitne ustupke od »pomirljivog« Szélla. I sam Pliverić je jako umeren i doktrinaran, a Đurković se ograđuje čak i od njega. No, mađarska je opozicija ipak produžila sa svojim napadima i na Pliverića, tačnije: preko njega na vladu, koja mu, eto, dopušta izlaganje njegova državnopravnog učenja. Tako se isčuđavao i Ödön Barta, kako mu se, Pliveriću, daje tolika sloboda već punih 25 godina.²⁷ Slično je govorio i Bela Komjáthy. Po njemu se u svoje vreme morao doneti zakon o nacionalnostima (1868), jer su ga tada zahtevali odozgo, iz Beča, a Mađari nisu imali dovoljno kičme da se tome odupru. No, taj je zakon za kritiku i osudu [ovaj se zakon sve manje sprovodi, izvršava], kao i školski sistem, čija je posledica da imamo čak i pravoslavne episkope, poput Mitrofana Ševića, koji ne znaju mađarski, da se na Rijeci održavaju talijanske škole, mada se tu radi o mađarskoj teritoriji, a da i ne govori o tome da ni sama dinastija ne zna jezik svoje zemlje.²⁸ Tako i ovaj govornik, čak i u istim rečenicama, meša napredne i nazadne misli — misli nacionalnog oslobođenja sa mislima uperenim protiv sličnih oslobodilačkih težnja drugih naroda. U tim mislima se često mešaju i istina i laž, kao i u govoru Lindauera, po kome su od lepih obećanja ostvarena samo ona data Hrvatima u nagodbi; ali on ipak zavidi Hrvatima i na onom što oni stvarno nisu dobili. A čak i u ovu rečenicu Barta ubacuje svoju upadicu: »Otada bi već svi mogli biti pomadareni!« A nezavisnjaci, koji se i sâmi bore za nezavisnost zemlje, odobravaju ovu upadicu [»Úgy van!«].²⁹ U ovo doba, pre 1906, nisu se ni Srbi, kao ni Hrvati, borili u parlamentu za svoja nacionalna prava, sa izuzetkom jedinog Ljubomira Pavlovića — koga se mađarske partije stoga i žele da reše pomoću raznih smicalica i procesa, a dok je još u Kući, obasipaju ga upadicama, ponekad i vrlo pohvalnim: »To je Miletić u džepnom izdanju!«³⁰ Po sebi se razume, da se i Pavlović ogradio od toga da je loš mađarski domoljub, jer su, veli, loši patrioti upravo vladini poslanici — oni čine da su narodnosti nezadovoljne. Život teče, veli on, a ako ko želi da ga spreči, sputava — prima time veliku odgovornost na sebe. I sama Ugarska može da bude svoja, samo ako bude vodila svoju, novu spoljnu politiku, politiku orijentacije prema istočnim narodima. »U krugu silnih [velesila] može da radi samo u korist ovih silnih.« Parlament, usred gluvog doba, nije podnosio ni takve, istina, svesne, ali dosta ublažene kritike. Čak i Széll smatra da je Pavlović ustao protiv mađarske supremacije, jer ističe parolu »sine nobis de nobis« i dobacuje mu: »Sve je on to mogao nekažnjeno da kaže samo pod zaštitom imuniteta,«³¹ koji će se uskoro i ukinuti, da tako Kuća ostane bez kontrole Jugoslovena. Naći će se mogućnost i za to da se onemoguću održavanje međunarodnog kongresa studenata u Pešti (1902), jer su se za nj pripremili i studenti-socijalisti [vidi brošuru Ervina Szabó] obraćajući se i »nacionalnostima« i jer su se studenti za nj organizovali po nacijama, a ne po državama. I o tom pitanju se govorilo u Kući, no više sa rumunjskog, no sa srpskog ili hrvatskog gledišta; najzad je ministar

²⁷ Isto, str. 217.

²⁸ Isto, sed. 21 od 3. XII 1901, 284—285.

²⁹ Isto II, 40 od 29. I 1902, 145.

³⁰ Isto III, 55 od 19. II 1902, 57—59.

³¹ Isto III, 60 od 27. II 1902, 187—188. Zatim na više mesta, tako i VII, 197, 2, 240, 265—269 itd.

prosvete, Wlassich, proglasio ovu nameru studenata — iredentom, najavljujući i odgovarajuće mere protiv njih.³² U toj je atmosferi Komjáthy napao episkopa Ševića što nije naučio mađarski i velikog župana Milana Zako-a dočekaao govorom, održanom i na *nemačkom* i na srpskom jeziku.³³ U toj atmosferi Viktor Rákosi interpelira vladu o nemirima u Hrvatskoj, samo stoga što su tamo — posle napada na Srbe — došli na red i Mađari; on ne prima odgovor Szélla koji se brani samo time da se u Zagrebu uopšte ne radi o nekom, možda, bečkom huškanju, a da je zagrebačka vlada već preduzela potrebne mere. Prema tome, nema potrebe ni da se tako strogo sudi o Khuenu.³⁴ Ovim rečima predsednika vlade, Skupština, koja je vodila duge i oštre debate o Makedoniji i Ilindenu [predviđajući skori pad i raspadanje Monarhije!], već je i prešla na dnevni red o pitanju o događajima u Zagrebu 1902. i 1903. Zapravo reč je uzeo još i konzervativni i ultralojalni poslanik Stevan V. Popović, koji je dodirnuo školsko pitanje u Hrvatskoj, pevajući himne o Khuenu i njemu, i to u toj meri da ga je u tome prekinuo jedan mađarski poslanik, svojom upadicom: »Nasilje, opsadno stanje, lepe su to stvari. Možda se one i svidaju Vama, nama manje.« A kada je na tu upadicu poslanik Ugron primetio da je tu već potrebna cenzura, isti je Kubik upao i u Ugronove reči: »I to ste sve naučili u Hrvatskoj, a sada hoćete da ih primenite i kod nas.« No, posle ovog kratkog intermeca, »čika Steva« Popović je nastavio svoj lojalan Khuen-ovski govor.³⁵ Kroz koji dan se pak grof Khuen-Héderváry već pojavio u istom parlamentu — kao predsednik mađarske vlade.

Događaji u Hrvatskoj [Zagreb 1895, Trsat, pa Zagreb 1902. i 1903] imali su, dakle, prilično slab odjek u Kući. Tek će 1904. i pred ovim forumom progovoriti vladinovac Steva Kovačević o mađarsko-hrvatskim odnosima tražeći da jezik komande u vojsci u Ugarskoj bude mađarski, a u Hrvatskoj hrvatski. »Hoćemo da branimo — ističe on — mađarske državne interese, no mađarsku državu sačinjavaju dva naroda — mađarski i hrvatski, izjavljuje on, ostajući potpuno u duhu i u okvirima jedine mađarske — i hrvatske — političke nacije.³⁶ Asimilacijom Hrvata oslabila bi i mađarska nacija, naprotiv, jačanje Hrvata znači ujedno i jačanje Ugarske, jer bi ono privlačilo kako naše nemađarske narode tako i balkanske države. O antisrpskim izgredima pak (1902) tvrdi da su oni zapravo naškodili samim Hrvatima; zatim zamera finansiskoj konvenciji da ne vodi računa o povoljnijem položaju Hrvata. Na kraju je Kovačević ponovo konstatovao da su Hrvati oduvek bili nacija. Po sebi se razume da je važno da Hrvati znaju mađarski, ali se hrvatsko-mađarski odnosi pogoršavaju zbog stava mađarske opozicije, jer ona Hrvatsku identifikuje s — Khuenom, te napadajući Khuena napada i Hrvate i graničare. »Ugarska ima pravo da zahteva vernost od nas, a to čini zapravo vlada, zbog čega hrvatski poslanici i jesu za vladu te podupiru Tiszu.« Na taj je govor opozicionar, Polónyi, primetio: »Kako je to čudnovato da među hrvatskim delegiranim poslanicima nikada nema ni jednog člana opozicije, da u Kuću dolaze uvek sami vladinovci.«³⁷

³² Isto IV, 71 od 12. III 1902, 217—219.

³³ Isto VIII, 139 od 5. XI 1902, 204.

³⁴ Isto XV, 266 od 9. V 1903, 298—302.

³⁵ Isto XVII, 307 od 14. VII 1903, 296—7.

³⁶ Isto XXVI, 449 od 27. VI 1904, 70—83.

³⁷ Isto, 450 od 28. VI 1904, 95.

II

Zaista — do 1907. nismo naišli u zapisnicima Kuće na opozicione govore hrvatskih poslanika; iako su Hrvati i dotada tražili poneku manju reformu, ostali su uvek u okvirima posibilitnosti, a svakako u okvirima nagodbe i vladine politike.

Mađarska koaliciona vlada došla je sa ciljem da izvojeva nezavisnost Ugarske, barem u okvirima Monarhije, a bila je sastavljena od više partija koje su ipak stajale na platformi nagodbe i dualizma, delimično i zbog ekonomsko-socijalnih interesa onih slojeva čiji su mandatori one bile, a delom i zbog toga što su smatrale da mađarsku supremaciju i status »jedine političke nacije« u zemlji gde Mađari ne sačinjavaju ni celih 50% stanovništva i gde ostali narodi postaju sve borbeniji — ne mogu da sačuvaju bez čvrste povezanosti sa dvorom i Austrijom. Jedino je neodvisna stranka stajala na platformi izvesne posebne državnosti, no ona je primala za svoju bazu i sama godinu 1848, i ne i 1849, ne i godinu potpunog odcepljenja i detronizacije Habsburgovaca (14. IV 1849). Kada je pak koalicija — posle raspada liberalne stranke i poraza dvorskog apsolutizma [1904—06] imala šanse da dođe na vlast — i sama se neodvisna stranka odrekla glavnih zahteva prema dvoru i Austriji, samo da postane posibilna i u očima cara. Time je Kossuthova stranka bila primorana da, umesto istinske nacionalno-oslobodilačke politike, vodi politiku demagoških parola prema Mađarima te nacionalno-porobljivačku politiku prema nemađarskim narodima sa zvučnim nacionalnim parolama, budući da su njenu masovnu bazu činili seljački i gradski sitnoburžoaski slojevi, iako je među poslanicima ove partije bilo — pored »merkantilaca« — dosta i »agraraca«, predstavnika veleposedničke buržoazije, mahom iz redova srednjih posednika [100—1000 jutara!]. Ostale partije koalicije: Andrassyjeva ustavna, Apponyijeva nacionalna i Zichyjeva pučka tj. klerikalna stranka, bile su partije veleposedničke buržoazije, »agrarci«, mada to grofove ipak nije sprečilo da se prime članstva i predsedničkih položaja i u čitavom nizu akcionarskih društava, čime su se obavezali i prema »merkantilcima« tj. finansiskom kapitalu, dok su nezavisnjaci bili — takođe samo delimično — predstavnici malog i srednjeg kapitala. Radilo se o tome da se krupni kapital snašao i u uslovima carinske i bankovne zajednice sa Austrijom, jer se slobodno kretao i u Austriji i po celoj Evropi [bio je stvarno deo internacionalnog finansiskog kapitala], dok bi se srednji i mali kapital mogao razvijati samo na posebnom carinskom području. Ne pišemo ekonomsko-socijalnu istoriju; zadovoljavamo se sa konstatacijom da su nemađarski narodi — sem malo izuzetaka — bili više zainteresovani na strani nacionalnog, tj. srednjeg i malog, kapitala i poseda.

Pošto je liberalna stranka — koja je već decenijama imala vlast — 1906. prosto nestala, a na vlast su došle sve dotadašnje opozicione stranke, i to kao koalicija, to je ovaj parlament [1906—10] bio »lišen« neke veće opozicione grupe. Sem 3—4 poslanika-pojedinaca, u opoziciji su bili jedino članovi »narodnosnog« kluba — poslanici Rumuna, Slovaka i Srba. No i među Srbima treba razlikovati Politove liberale, koji su bili u oštroj opoziciji, od Tomičevih radikala, čija je opozicija bila blage prirode, budući da su u pitanjima autonomije saradivali s Koalicijom, na čijem je čelu inače stajao liberal starog

kova, predstavnik finansiskog kapitala, na dvoru takođe rado viđeni građanin Šandor Wekerle, jer králj nije smeo da poveri mandat čak ni ukroćenom Kossuthu, kao šefu najveće vladajuće stranke.

Poslanici Hrvatske, članovi Hrvatsko-srpske koalicije su — dosta kratko vreme — bili na strani vlade i sami, već prema Riječkoj rezoluciji, o kojoj se na sednicama Kuće vodila ponekad jako zanimljiva diskusija, to zanimljivija što se ona vodila već u fazi razilaženja Hrvata s mađarskom Koalicijom, u toku oštre opstrukcione debate o pitanju željezničarske pragmatike 1907.

Na sednici od 29. V 1906.³⁸ Drohobeczky je dao, u ime »delegata« Hrvatske, izjavu na mađarskom jeziku, po kojoj su oni pošli putem sporazuma, jer je njihova želja da, prema Riječkoj rezoluciji, sva sporna pitanja reše mirnim putem, u nadi da će se tekovine koalicione vlade proširiti i na »társország« [»su-zemlja«, kondominium] i da će se Dalmacija priključiti Hrvatskoj. U toj nadi Drohobeczky izražava poverenje vladi, smatrajući da su Mađari i Hrvati dva naroda koji su upućeni jedan na drugi.

Slično se izjasnio i Fran Vrbanić za Riječku rezoluciju, koja je oživela veru u Ugarsku. »Rezolucija znači našu nameru — veli govornik — da zakonskim putem izvojevamo poštivanje nagodbe, zajemčenih prava i osnovnih zahteva modernog građanskog i socijalnog života. Time bi pristali čak i na to da i dalje podnosimo neke stare nepravde, no, po sebi se razume, kaže on prelazeći na pitanje pragmatike, da ne možemo podneti nikakve nove povrede nagodbe, a kakvu nagoveštava i novi zakonski predlog.«³⁹

I drugi su se pozivali na Rezoluciju sve dok se nije pojavila potreba da se objasni u Kući — čije je ona delo i šta sadrži. Po ovom pitanju reč je zatražio F. Supilo⁴⁰ da rektificira glasine po kojima je rezolucija njegovo lično delo, te uz to i delo mađarskih, tada još opozicionih, poslanika, grofa Tivadara Batthyányia i Geze Polónyia. Supilo je rezolutno izjavio da Batthyány i Polónyi nisu imali nikakvog udela pri stvaranju ove rezolucije, da su njeni tvorci hrvatski opozicionari iz Hrvatske i Dalmacije koji su se borili za ideju sporazuma Hrvata i Mađara. Polónyi će Supilu odgovoriti tek nakon 14 dana.⁴¹ Po njemu je odbor rukovodstva koaliranih stranaka — tada još u opoziciji — 3. X 1905. primio jedan dokument od dr Pera Čingrije, po kome (čita ga) Hrvati smatraju zahtev Mađara za nezavisnošću pravednim, a mogu prihvatiti i želju da Hrvati i Mađari pođu zajedničkim putem. Oni zaista žele da se bore sporazumno, rame uz rame, sa Mađarima, za slobodu. Naravno, saradnja zahteva da se prethodno ispune izvesni uslovi i to: Priključenje Dalmacije Hrvatskoj, zatim davanje izvesnih ustavnih garancija i građanskih sloboda Hrvatskoj, ukidanje khuenovštine u hrvatsko-mađarskim odnosima — sve to na bazi nagodbe. »Na osnovu ovog dokumenta — nastavlja Polónyi — i po ovlašćenju koalicionog rukovodstva (mađarskog), pošao sam 11. X 1905. na Rijeku gde sam se sastao sa Supilom i A. Trumbićem, izražavajući svoju radost što je doneta ovakva — Riječka — rezolucija i izveštavajući njih da je Koa-licija (u opoziciji) izaslala odbor radi pregovora s hrvatskim političarima. U

³⁸ *Napló*, zasedanje 1906—1910, tom I, 6 od 29. V 1906, 39.

³⁹ Isto X, 168 od 5. VI 1907, 19—28.

⁴⁰ Isto X, 172 od 11. VI 1907, 161—162.

⁴¹ Isto XI, 184 od 25. VI 1907, 136—143.

odbor su birani šefovi stranaka: F. Kossuth, grof A. Apponyi, grof D. Andrásy, barun D. Bánffy, grof Zichy, grof T. Batthyány i on — G. Polónyi, od kojih su inače Bánffy i Andrásy odbili da učestvuju u pregovorima. Zatim je Polónyi naveo da je on tražio detaljne pismene predloge, no ipak su već i na tom sastanku unapred prodiskutovani hrvatski zahtevi. Supilo i Trumbić su tražili za mesto proširenog sastanka — Rijeku, već i zbog odmaklih godina Čingrije, koji bi teško pošao na dalje puteve. Polónyi je pristao. Zatim su tražili federativni oblik države: Bundesstaat. To je Polónyi odbio, kao i uopšte pregovore na toj bazi, jer Mađari — veli — ne mogu prihvatiti i priznati nikakvu posebnu hrvatsku državnost. Inače već i zak. čl. XXX od 1868. tj. nagodba kazuje nešto sasvim drugo, a samo ga Hrvati tumače kao neki državni savez ili pak saveznu državu. Mađarska i Hrvatska su, i po Pragmatičkoj sankciji, nerazdvojive, čine jednu kraljevinu, jedinstvenu državu, ne federaciju, već jedinstvenu, jednu državnu zajednicu. Zajednica ne znači dve države. Mi Pliverićevo tumačenje ne možemo da prihvatimo. Isto tako, nastavlja Polónyi, nisam mogao pristati ni na zahtev Hrvata da u Hrvatskoj jezik vojne komande bude hrvatski. [U mađarskim okvirima, Koalicija se borila za personalnu uniju, za mađarski jezik u vojsci, ali samo vrlo mlako, mlitavo!]. Ovo bi pravo oni mogli dobiti samo kao nagradu, kao koncesiju, posle uspešne, zajedničke borbe [za zahteve mađarske koalicije od dvora, tako i za mađarski jezik u vojski itd.], a nikako ne — samo po sebi, tj. po nagodbi, jer vojska nije posebna hrvatska, već zajednička ustanova. Vojsku može da ima samo država, a ne — »su-država« [társország]. Hrvatska ima svoje pukove, ali nema svoju vojsku. Istina, veli, mi smo priznali hrvatski jezik u okvirima hrvatskog domobranstva, ali samo kao neku koncesiju, na osnovu posebnog zakona, nikako ne na osnovu nagodbe. Obećao sam, ističe Polónyi, našu saradnju i pristanak na priključenje Dalmacije Hrvatskoj — čim budemo došli na vlast, no, svakako, po pravu mađarske krune, ali zameramo Hrvatima da dalmatinski poslanici isto pitanje postavljaju i u Beču, u Reichsrathu. O pitanju građanskih sloboda rekao sam — nastavlja Polónyi svoj govor — da one spadaju u nadležnost hrvatskog sabora; mi bi ih sa svoje strane samo pozdravili. Obećao sam im i nameštanje Hrvata u upravi. Supilo i Trumbić su zatim tražili uklanjanje natpisa na mađarskom jeziku, koji vređaju Hrvate, pre svega na željezničkim stanicama, gde se krupno piše »Bemenet«, a sitnim slovima i »Ulaz«. Ovo sam im obećao. Naprotiv, morao sam da odbijem njihov zahtev da se ban ne postavi više na predlog mađarske vlade, jer se tu već radi o stavu državnog jedinstva. Hrvati su primili ovo moje tumačenje, ali su u zamenu tražili svoga podbana, na što sam mogao da pristanem.«

»Ja sam sa svoje strane postavio pitanje regulisanja statusa Rijeke, te regulisanja položaja vlastelinstva Billéd i Módos u Banatu, koje je [oko 200.000 jutara?!] dobila zagrebačka biskupija, a koja izdržava Ugarska. To je pitanje ostalo nerešeno, jer Hrvati nisu bili dovoljno informisani. Naprotiv, obećali su regulisanje statusa Rijeke i Sušaka, priznavši da Rijeka spada u mađarsku teritoriju. Službeni jezik je ovde talijanski, ali je dopuštena i upotreba mađarskog jezika — po praksi, no kako Talijani tako su i Hrvati bili protiv prava mađarskog jezika. Supilo i Trumbić su se, ovom prilikom, izjasnili i protiv veštačkog talijaniziranja grada, protiv talijanskih škola u okolnim selima

(sedam opština) kao i na samoj Rijeci. Moj je odgovor glasio da je to stvar same riječke autonomije.«

»Mi možemo — rekao je u produženju govora Polónyi — da biramo između moguće dve politike, usred Drang nach Osten-a, između politike nemačke i politike slovenske orijentacije; naprotiv, Sloveni nemaju izbora u borbi Nemaca za hegemoniju u ovom delu Evrope. Ja nisam za Nemce, ja jesam za slovensku orijentaciju, ali onda naš saveznik treba da bude veran i postojan. Supilo i Trumbić su inače bili protiv naše veze sa Hrvatskom Narodnom strankom.«

»Pošto smo došli na vlast — kazao je dalje Polónyi, koji je tražio vernoga saveznika u Hrvatima, ali je lako pristao na odbacivanje glavnog dela programa Koalicije u borbi za nezavisnost Ugarske — to do daljih pregovora nije ni došlo, jer među nama više nije bilo pariteta. Prema tome: s naše strane ne postoje nikakve obaveze prema Hrvatima, postoje samo one obaveze koja je primila na sebe Srpsko-hrvatska koalicija Riječkom rezolucijom.« Zatim, ovaj poznati sofist, nastavlja: »Ja sada ne ulazim u suštinu, meritorium pragmatike, ali upozoravam Hrvate da ih njihov put vodi dalje, sve dalje od »mađarske nacije«, čije prijateljstvo mogu lako da izgube. Vi ste nam hteli — Rezolucijom pružiti pomoć u našoj borbi protiv Beča, no ovo vaše nastojanje ne slaže se s tim da se sada — u toku borbe za našu ekonomsku samostalnost — memorandum obraćate Beču, tražeći otuda samostalnost Hrvatske, iako se tu radi o zajedničkoj legislativi i carinskoj teritoriji. Time samo otežavate našu borbu. Na rečima, Hrvatska ne želi savez sa Bečom, ali na delu vi već i ulazite u taj savez. Ne slušajte srbijanske sugestije, slušajte savete razuma. Pobjeda će biti na strani jedinstvene zajedničke države.«

Supilo je želeo da odgovori Polónyu, no bio je primoran — u toku obstrukcije Hrvata i oštih kontramera vlade, tj. predsjednika Kuće i same Kuće — da odustane od reči.⁴² Nije Supilo uopšte ni imao prilike više da da taj željeni odgovor, jer se borba sve više zaoštrila, tako, da kada je jednom imao izvesne mogućnosti da kaže nekoliko reči i o Rezoluciji, rekao je već samo toliko da se vlada ne drži lanjske deklaracije hrvatskih poslanika o status quo-u, već je i status quo pretvorila *in pejus*. Pošto ga je predsjednik već upozorio da se drži predmeta, Supilo je sa mađarskog jezika prešao na hrvatski, a koji se u ovo doba žučne obstrukcije više nije beležio za stenografski zapisnik. Zbog toga i ne znamo da li je i šta je Supilo dalje kazao o Rezoluciji.⁴³

U toku debate o progmatici došlo je do sve oštrijeg razmimoilaženja. Ta je debata značajna s jedne strane zbog borbe oko državnopravnog položaja Hrvatske i načina tumačenja nagodbe, jer je diskusija sa pitanja jezika (na Željeznici) uskoro prešla na teren nagodbe; s druge pak strane, zbog borbe oko prava na upotrebu hrvatskog jezika u samoj Kući. Pošto se radilo o borbi dveju grupa, od kojih je jedna brojala blizu 400 a druga 40 poslanika [plus oko 25—30 poslanika narodnosnoga kluba i pojedinaca u opoziciji], jedna imala vlast, a druga bila u opoziciji, to se ona vodila sredstvima — mora se reći: ne najoštrijim! — parlamentarne obstrukcije, te sredstvima odgovarajućih kon-

⁴² Isto, str. 143. Kasnije mu je ponovo uskraćena reč i to: sed. 187 od 28. VI 1907, 261 [uz upadice i povike, kao: »Horvát szemtelenség!« — Hrvatski bezobrazluk!]

⁴³ Isto XIII, 215 od 12. VI 1907, 258.

tramera, koje takođe nisu bile toliko oštre koliko su ponekad primenjivane protiv mađarskih opozicionara u ovom parlamentu [trube, čitav orkestar s jedne, i izbacivanje poslanika pomoću oružnika, s druge strane!]

Težište pri prikazivanju borbe stavit ću na državnopravno pitanje i mađarsko-hrvatske odnose; i u samoj se Kući pitanje jezika javilo samo kao drugo-razredno pitanje, jer se prelazilo uvek na hrvatsko i jugoslavensko pitanje, na pitanje orijentacije Hrvata prema Pešti, Beču i Beogradu. U borbi su učestvovali i neki mađarski poslanici, no od ne-Hrvata, ipak, prvenstveno Srbi i Rumuni [Polit, Vladu itd.], koji su se zauzimali za srpsko-hrvatsku koaliciju, te za orijentaciju mađarske spoljašnje politike prema Slavenima i balkanskim narodima, a protiv nemačkog hegemonizma. O borbi ovih »pomoćnih četa« ne mogu ovaj put nešto više reći.

Pre nego što su se odnosi i suviše zaoštrili — zapisnici su govore Hrvata publikovali na »hrvatskom« jeziku [kratkoće radi: hrvatski poslanik = srpski i hrvatski poslanici iz Hrvatske! Govorim o »hrvatskom« jeziku zbog toga, što je to bila parlamentarna praksa: ako su koga obedili da ne govori »hrvatski« već »srpski«, smesta su ga primorali da govori mađarski!], dok su mađarski prevodi govora štampani u posebnom prilogu. Kasnije se hrvatski govori uopšte više ne beleže, te nam oni — barem po stenografskim zapisnicima — nisu poznati. Mi se s njima stoga i nećemo baviti, jer se ovdje radi samo o prikazivanju stenografskih zapisnika Kuće.⁴⁴

U debati o pitanju pragmatike učestvovali su gotovo svi poslanici Hrvatske. Mi ćemo uzeti u razmatranje samo najznačajnije govore, one koji su, kako smo već rekli, tretirali i državnopravna pitanja i međudržavne odnose. Sa mađarske strane učesnici su bili često i sami ministri, sa hrvatske strane pak Supilo, Šurmin, Pribičević, Dušan Popović, ali i Lorković, Lukinić, Magdić, Vrbanić itd.

Stavovi i argumenti mađarskih poslanika bili su uglavnom ovi: Državne željeznice jesu privatnopravna ekonomska poduzeća Ugarske, na koja se, dakle, nagodba ne odnosi. Ipak, ne radi se samo o pravu na upotrebu mađarskog jezika na željeznicama u Hrvatskoj, već o 1) hrvatsko-mađarskom prijateljstvu i 2) o državnopravnim odnosima, o tome, kako treba nagodbu tumačiti: predviđa li ona federaciju dveju država, ili pak jednu jedinstvenu državnu zajednicu i mađarsku supremaciju.

Tako je Ištvan Rakovszky naglašavao — iako je zamerao Hrvatima da su primorali Pejačevića na ostavku, da se tako morao postaviti novi ban⁴⁵ — da on još uvek želi bratstvo sa Hrvatima. Ipak, mora da ustane protiv one težnje koja bi poremetila državno jedinstvo i time narušila postojeće dobre odnose i savremene reforme, koje su već u toku. Iako, dakle smatra, da željezničar treba da zna mađarski, da u jednom privatnom poduzeću ne mogu da važe propisi nagodbe, on je ipak protiv raspuštanja sabora i uvođenja apsolutizma, jer bi to još više zaoštrilo odnose. Stoga apelira na — Hrvate da ostanu na liniji državnog jedinstva, u okvirima državnih granica. Slaže se sa postavljanjem bana (ko-

⁴⁴ Bez većeg je značaja da su hrvatski govori štampani sa osetnim greškama, jer je, možda, već i stenograf bio slab, možda čak i Mađar, dok su tipografi bili, svakako, Mađari.

⁴⁵ Isto XI, 187 od 28. VI 1907, 266—267.

mesara!), jer je mađarskoj koaliciji potrebna hrvatska vlada koja odlučno potpomaže njene namere.

Naprotiv, Grga Tuškan je govorio o tiranima koji samo izmišljaju veleizdajnike radi toga da imaju čime da pravdaju svoju tiraniju, a Rakodczay-a naziva komesarom mađarske vlade.⁴⁶ Bili su na istoj strani protiv Beča, ali se sve izmenilo od kada su primorani da ustanu protiv pragmatike koja vređa Hrvatsku.

Wekerle je ustao u odbranu Rakodczaya, protestujući protiv toga da bi on bio komesar. Naprotiv, Hrvati, veli, gledaju preko granica; pravaši bacaju poglede na Rijeku, na Bosnu i Hercegovinu, na Istru, itd. Sve bi oni ove krajeve ujedinili u okvirima jedne Habsburške carevine, priključujući i Sloveniju, tako da ova nova, treća, država bude ravnopravna s Ugarskom. Idu toliko daleko da čak i u samoj Kući govore o nekoj posebnoj hrvatskoj državnosti, koju bi hteli da afirmišu. Na Bosnu ima pravo Ugarska, na osnovu Krune.⁴⁷ Na drugom mestu se Wekerle⁴⁸ takođe obara na jugoslavenske idealiste [»álmodozó« = sanjalo, zanešenjak], koji se povezuju i sa stranim državljanima. »Ja želim, veli, da ih učinim politički nemogućim. To mi je, najzad, i dužnost. Umesto za leto, nastavlja, sazvaó sam sabor za decembar, jer će on tada biti uspješniji po nas. Hrvati arogiraju sebi pravo da ban bude iz njihovih redova, mada je postavljanje bana pravo krune i vlade (mađarske). Banov je zadatak zatim da stvori sebi potrebnu poziciju. Pružićemo saboru, ipak, mogućnost da upravlja po ustavu. No, ako budemo i taj put pretrpeli neuspeh, stvorit ćemo sebi svoju većinu.«

Ipak, do vremena Rauchovog apsolutizma i terora Frankovih odreda, do vremena veleizdajničkog procesa — u toku žestoke borbe u parlamentu i Hrvati i članovi mađarske koalicije su još uvek imali u vidu potrebe i eventualne mogućnosti mirenja, radi saradnje i zajedničke borbe protiv Beča, u duhu Riječke rezolucije. Tako je Ante Bauer⁴⁹ još uvek smatrao realnim svoj predlog da se rasprava zakonske osnove pragmatike odloži sve dok se dve vlade ne sporazumeju glede ispravke onih paragrafa koji Hrvatsku vređaju; i to: iako je F. Kossuth, ministar trgovine [i saobraćaja], ovaj predlog prosto odbio. Pero Magdić⁵⁰ je izrazio, čak i posle ovog intermeca, svoje zadovoljstvo, da neodvisna stranka ne želi trvenje, jer je i Srpsko-hrvatskoj koaliciji stalo do iskrenog sporazuma. Naš cilj je, veli, da se zajednički borimo. A Pinterović — mada je oko Magdićevog govora na hrvatskom jeziku došlo do bure, zbog njegovog predloga da se tekstovi na razmatranje daju i na hrvatskom jeziku — još je uvek isticao potrebu da se hrvatskoj industriji daju pogodnosti u istom razmeru u kome i ugarskoj, jer — ima poverenja u vladu i u Kossutha, iako je Kossuth izjavio samo toliko da će se pogodnosti dati i Hrvatskoj, ali ne u istom razmeru, jer, najzad, ne zavisi od vlade gde ko želi da osnuje svoje poduzeće.⁵¹ I Dušan

⁴⁶ Isto XI, 190 od 3. VII 1907, 405—406.

⁴⁷ Isto, 406—407.

⁴⁸ Isto XIV, 234 od 4. XII 1907, 214—215.

⁴⁹ Isto III, 46 od 20. X 1906, 56.

⁵⁰ Isto III, 47 od 22. X 1907, 86—88.

⁵¹ Isto III, 47, te 53 od 7. XI 1906, 235—236.

Popović je, iako je i on kritikovao vladu i njen predlog, izrazio i svoje poverenje, to više što je grof T. Batthyány izrazio nadu da će doći vreme kada će i Dalmacija biti u Kući zastupana.⁵²

Grof Batthyány je govorio češće u tom tonu pomirljivosti. U toku budžetske debate izjavio je da želi iskreni sporazum sa Hrvatima, da je spreman, u tu svrhu, da otkloni sve što bi moglo da spreči uspostavljanje dobrih odnosa. Hrvatske su težnje ka jedinstvenoj jugoslavenskoj državi samo snovi; ozbiljna je ona druga težnja koja ima u vidu Veliku Hrvatsku u Velikoj Austriji, ali ostvarenje ove težnje značilo bi raskid starih dobrih odnosa, a učinilo bi uz to od Hrvatske i običnu austrijsku provinciju. Austrija bi i sada htela samo da Hrvatsku koristi protiv Ugarske dok je to njoj u interesu. No narod hrvatski neće da nasedne Austriji, a neće ni uglednija manjina, koja nije za ovu politiku, jer je ipak najprirodnija i najrealnija politika — politika veze sa Ugarskom. Kada je pak Ugron upao u njegove reči s uzvikom: »Oni žele neodvisnost!« — Batthyány je odgovorio: Greška! Oni to ne žele, oni su za 1868. Oni veruju da im Ugarska nije neprijatelj, oni vide da su izbori slobodni, dok su pod Khuenom bili poslanici prosto postavljeni. Danas više nema terora. Mi ćemo doneti niz reformi, te ekonomski procvat. Istina je da su češki i hrvatski sokoli na Rijeci izazivali nereda da kvare naše odnose, no provokacijama ne treba nasesti. Ja, veli, jesam za reinkorporaciju Dalmacije, iako nisam za aneksiju Bosne, jer je Bosna — Noli me tangere! Ne smemo zaboraviti da Berlin želi Drang nach Osten, da su stoga naše međusobne prepirke u interesu Berlina i njegove istočne politike. Dakle, moramo da se sporazumemo da bismo mogli da damo potreban otpor.⁵³

Moramo priznati da je Grga Tuškan ovom prilikom govorio vrlo oštro, dok je, naprotiv, Batthyány-eve reči odobrio ministar Josipović⁵⁴; moramo priznati i to da su i kasnije, u toku ove debate oko pragmatike, padale vrlo oštre reči. Ipak, čak i u to vreme još je i Šurmin — iako i on mnogošta i zamera — rekao: Ne želimo mi borbu sa Mađarima.⁵⁵ Modrušan, pak, koji je inače i sam oštro kritikovao mađarski imperijalizam, naglašavajući čak i to da Hrvati nisu krotki jaganjci koji bi sve mirno trpeli, ističe ipak i potrebu sporazuma: »Vi želite svojim mađarskim jezikom da osvojite svet, a niste naučili hrvatski, ne znate čak ni to da je srpski i hrvatski jezik isti jezik, ni to da su svi slovenski jezici slični; sa slovenskim svetom ipak treba da računate danas-sutra! Vaši interesi iziskuju prijateljstvo sa slovenskim narodima.⁵⁶ Još oštrije je govorio Svetozar Pribičević. Polemizirajući s državnim podsekretarom J. Szterényi-jem, koji se — kako Pribičević kaže — jako iznenadio našom borbenošću, jer ga Josipović nije informisao o našem raspoloženju; polemizirajući sa Josipovićem, koji uopšte ne uzima reč u ovoj debati; suprotstavljajući pretnjama Wekerlea, izjavu da Hrvatska nije kolonija koja treba da se zadovolji omogućivanjem učenja mađarskog jezika, a ni time da željezničari, publike radi, treba ipak da znaju i hrvatski — ni Pribičević nije još srušio sve mostove. — Nagy — na-

⁵² Isto III, 55 od 9. XI 1906, 292.

⁵³ Isto IV, 62 od 23. XI 1906, 45—49.

⁵⁴ Isto IV, 62 (str. 49) i 74 od 10. XII 1906, 359—360.

⁵⁵ Isto X, 171 od 10. VI 1907, 127—136.

⁵⁶ Isto X, 176 od 15. VI 1907, 319—333.

vodi u prilog zakonske osnove — veli on — neke administrativne i strateške razloge, no Neodvisna partija ne može da uzme u obzir takve, već jedino svoje, narodne, razloge i naše, narodne, razloge. Strateški razlozi su razlozi Gesamtmonarchie; ukoliko bi, ipak i 48-aši gledali sa tih stavova na hrvatsko pitanje — bio bi nemoguć svaki sporazum. Mi ne tražimo ustupke kao neke privilegije. Ni u sacijalnom pogledu, ne možemo se sporazumeti na toj bazi, jer je projekat reakcionaran i sa te strane, što odgovara Andrásyju ili Zichyjevima klerikalcima, ali nipošto ne i 48-ašima — naglašava Pribičević, koji kao da želi da Neodvisnu stranku odvoji od ostalih članova Koalicije i da se sporazume sa njom kao najnaprednijom i najbrojnijom strankom. On traži zakonitu vladu kakvu ne-kolonijalna, borbena Hrvatska i zaslužuje. Inače postoji mogućnost, a koje se plašimo i mi i 48-aši, da našu međusobnu borbu iskoristi Austrija. Mi smo bili spremni za sporazumni rad sa Ugarskom, a i jesmo još uvek, pa čak ni u slučaju ozbiljnog sukoba ne želimo da koristimo Beču. Nadam se, završava svoj veliki govor Pribičević, da će nam Mađari omogućiti ovu politiku.⁵⁷ Nadovezujući na Pribičevićeve reči, i Pinterović je naglasio⁵⁸ da Ugarska vodi imperijalističku politiku, iako joj nedostaju snage za to. Naprotiv, u interesu je Ugarske — politika sporazuma sa Hrvatskom. Slično je govorio i srpski radikal iz Srema, Đ. Krasojević.⁵⁹ I on je skrenuo pažnju na taj momenat. »Ovaj projekat ne sme — veli on — postati zakon, jer bi na tom pitanju moglo doći do nesreće, jer bi bili primorani da koriste silu.« Međutim, upozorava on Koaliciju, mi ćemo još da budemo potrebni Mađarima za vreme zajedničke opasnosti, no, Hrvati neće ni tada dati pomoć Beču protiv Ugarske.

U sličnom tonu govorio je i F. Supilo.⁶⁰ Sukob je nastao, po njemu, zbog povrede, a ne samo zbog različitog tumačenja nagodbe. Zbog toga se on ne može rešiti majoriziranjem, kako bi to vlada želela. Naprotiv, pooštrava on ton, ako se vlada ne drži nagodbe, onda se nje ne moramo da držimo ni mi. Spremni smo na sve konsekvence. Pošto već i inače priznajete u međusobnim razgovorima, u klubu, u kuloarima svoju grešku — izvolite, priznajte je i javno. To će biti mnogo povoljnije, nego da se izrodi među našim narodima sukob. Mađarima je mnogo lakše da popuste, jer su u ofanzivi, mi, naprotiv, branimo svoje. Na taj bi način postali i opet prijatelji i saveznici. Supilo se pozvao i na izjavu Drohobeckog, u kojoj su Hrvati izrazili svoju želju da se složno bore sa Mađarima, iako je istovremeno skrenuo pažnju i na to da je pragmatikom bačena rukavica Hrvatskoj. Pri tom, ipak, ne propušta priliku da naglasi da je povoljnije po Koaliciju da se bori protiv Beča, dajući Ugarskoj ustavne slobode. Govorka se, veli, da je zakonski projekat podmetnut 48-ašima, da se na taj način oni iskoriste i prebace na 67-ašku bazu. Wekerle nas ne može da plaši: »Možete nas nadglasati, no pitanje spada pred drugi forum; mi se oslanjamo na zakon, dok Vi ne marite za nj, zato i jesu klupe prazne. Ako zatreba, neka besni rat među nama, kada već volite da vodite politiku va banque!

⁵⁷ Isto XI, 181 od 21. VI 1907, 8—16.

⁵⁸ Isto, str. 17—31.

⁵⁹ Isto, 183 od 24. VI 1907, 95—96.

⁶⁰ Isto, str. 105—107 na mađarskom, 107—112 na hrvatskom. Na mađarskom jeziku govori upravo stoga da im se direktno obrati i skrene pažnju na potrebu sporazuma.

Supilo se, ipak, još uvek nada da će se naći među Mađarima i takvih koji će biti na strani Hrvata, koji će stvoriti, probuditi javno mnjenje. Treba da se zna da nema nijednog poštenog Hrvata koji bi se primio ministarske fotelje, bilo pak banske stolice pod ovim uvjetima. Celi hrvatski i srpski narod stoji uz nas; dajte Kossuthu neki zlatni most kojim bi se mogao povući još na vreme. Ako ipak mora da dođe do borbe, neka se ona vodi poštenim oružjem.

Sve su, dakle, partije apelirale na Kossutha i 48-aše, koje žele da odcepe od ostalih, reakcionarnijih stranaka Koalicije. Do toga ipak nije došlo. Tek znatno kasnije odcijepit će se samo levo krilo 48-aša od Kossutha i desnog krila pod rukovodstvom Đule Justh-a, predsednika Kuće u to doba, koji je već i na čelu Kuće, u toku ove debate, bio znatno liberalniji od ostalih predsednika i same Kuće, u pitanju upotrebe srpsko-hrvatskog jezika, ali se još strogo držao partijske discipline i Koalicije, iako je ona već napustila borbu za nezavisnost.

Tako je sporazum — koji, po Polónyiu, nikada nije ni postojao sem u obliku želje rezolucionista — sve više gubio od svoje snage. Kossuth je⁶¹ u svom govoru protiv opstrukcije izjavio da Hrvati i ne brane svoja, već napadaju prava mađarskog jezika, ali da nema mađarske vlade koja bi pristala na to da se mađarski jezik — progoni. Ukoliko će opstrukcija potrajati dalje, on će pragmatiku propisati putem naredbe. Na to je Pribičević izjavio da može projekat i da postane zakon, no hrvatski će ga sabor po svome pravu nulificirati. Ako pak Kuća neće da poštuje nagodbu, »onda će i Hrvatska zvižnuti na taj nagodbeni zakon.«⁶² Bili smo, veli, odlučno za prijateljstvo, a sada ćemo zagaziti u isto tako odlučnu borbu, te će nametnuti nam komesar otići iz Hrvatske pre nego li je to ovaj sabor i mislio.

Posle ovih govora nisu se više čule reči pomirljivosti u Kući. Dolazili su dani apsolutizma i procesa. Jedan od simptoma sukoba bio je i borba oko upotrebe hrvatskog jezika u Skupštini. U početku, dok su odnosi još bili prijateljski, Kuća je izglasala hrvatskog tumača i stenografa, te su govore, držane na hrvatskom jeziku — kako znamo — publikovali u službenom delu zapisnika na hrvatskom jeziku. Ako je već i u to doba bilo dosta negodovanja protiv suviše česte upotrebe nepoznatog jezika, to je ono naraslo i preraslo u oštar sukob kada će i diskusija oko pragmatike prerasti u opstrukciju.⁶³ U to će se vreme otpustiti hrvatski tumač i stenograf, te se hrvatski govori neće više uopšte publikovati, već će se u zapisniku beležiti prosto toliko da je X govorio na hrvatskom jeziku. Sada se već radilo o novim formama opstrukcije, koje nas pomalo sećaju na »tehničku opstrukciju« koja je bila uobičajena forma borbe mađarske opozicije u vremenima Tiszine diktature pre i pogotovo posle vlade Koalicije. Forme hrvatske opstrukcije, kako smo već rekli, bile su prilično blage. U početku se radilo samo o tom da su svi poslanici redom ustali i držali vrlo dugačke govore, ponavljajući mahom uvek iste argumente. Zatim su oni redom, i u opštoj i u detaljnoj diskusiji, podnosili svoje posebne predloge — uz svaki

⁶¹ Isto XI, 190 od 3. VII 1907, 386 i d.

⁶² Isto, str. 397—398.

⁶³ Vidi: *Nopló*, X, 168 od 5. VI 1907, 18—19. O jezičnim argumentima protiv pragmatike, primera radi, na istom mestu, str. 19—28 ili sed. 170 VII 1907, 82—86 itd. Zatim o pitanju jezika u Kući, sed. 174 od 13. VI 1907, 230—243; XI, 185 od 26. VI 1907, 188 itd.

paragraf — tražeći i poimenično glasanje po njima, o svakom pojedinom predlogu, braneći svaki svoj predlog pri podnošenju, a dajući i završnu reč pri kraju debate po pgf-u i posebnom predlogu. Bilo je i toga da su zatim redom ustajali i — povukli svoje predloge o dotičnom paragrafu. Po sebi se razume da je Kuća, na čelu sa predsednikom, prihvatila ovu borbu, nastojeći da skрати diskusiju, stalnim pozivanjem na red, pozivajući govornika da se drži predmeta itd., stvarajući tako mogućnost za oduzimanje reči. Treba, ipak, priznati da je bilo samo izuzetnih slučajeva da je ko upućen pred odbor za imunitet, da je ko kažnjen isključenjem sa sednica [Dušan Popović], ili pak s tim da se izvini pred Kućom [Supilo].⁶⁴ Pragmatika je primljena posle izjave ministra Kossutha da će zakon privremeno sprovesti i putem naredbe, zatim posle njegovog predloga da se brišu svi paragrafi — sem već prodiskutovanog pf 1 — Kossuth je zatim povukao ovaj svoj predlog, ali, posle odlaska hrvatskih poslanika, ponovo ga je izneo, te je ovaj krnji zakon na ovaj način bio najzad izglasan — u odsustvu Hrvata.⁶⁵

Sve se ovo odigravalo već pod senkom »medenih dana« apsolutizma. Tri dana pre prijema zakona o pragmatici, predsjednik Skupštine je, naime, već

⁶⁴ Upor. naročito ova mesta: *Napló*: X, 175 od 14. VI, 267—291; 177 od 17. VI, 371—375 i 377—379; XI, 183 od 24. VI 1907, 96—105; 184 od 25. VI 1907, 143—160; 185 od 26. VI 1907, 184—188 [debata po poslovniku], 188—195; 186 od 27. VI, 223—239; 187 od 28. VI 1907, 257—260 itd. Mađarska opozicija je — pored lupanja po stolovima ili nogama po podu, sviranja na trubama itd. — često tražila po svakom §-u poimenično glasanje ili je svaki dan i po 10—20 poslanika tražilo odsustvo, zahtevajući u svakom slučaju posebno, poimenično glasanje itd. Kontramere su bile: stalna upućivanja pred odbor imuniteta i isključivanje poslanika i masovno sa po 10—30 sednica, ili pak prosto brutalno izbacivanje cele opozicije iz Kuće pomoću oružnika! To su već naravno, bile metode u početnoj revolucionarnoj situaciji [1912—13] kada se već vodila ulična borba sa radnicima [23. V 1912. itd.] Hrvatski bi poslanici za takvu borbu, u tó doba, bili preslabi; tek su prišli opoziciji, a i cela opozicija, sem njih, brojala je samo oko 25—30 poslanika, od kojih 25 članova »Narodnosnoga« kluba. Osim toga bitka radničke klase je upravo bila savladana. Radnici su se posle ljute borbe [1904, 1905—06] 1907. bili već povukli, samo se još u Sremu vodila neka manja borba, ali je i ona bila savladana do meseca aprila-maja, a što je bilo najgore, taj su pokret uglavnom ugušivali upravo oni isti koji su sada vodili borbu u Kući. Umesto povezivanja razbacanih snaga — došlo je do suprotstavljanja ovih snaga takođe i na klasnoj bazi. Mađarska koalicija je takođe vodila u to doba (1906!) ljuti boj protiv proletarijata, te je upravo i ta klasna zajednica mogla biti spona između sprsko-hrvatske i mađarske koalicije, odkada je saradnja na nacionalnoj liniji popustila, malaksala. Činjenica je da je u Ugarskoj — umesto saradnje radnika i naprednih građana protiv Habsburgovaca — došlo do klasne borbe i do popuštanja na liniji borbe za nezavisnost! Nešto se slično moglo dogoditi i u Hrvatskoj, no — sem nekih prethodnih uopštavanja, predhodne sinteze pre nužnih analiza — dosada ova oblast još nije toliko ispitana da bi smeli da izvučemo neke konačne zaključke i mogli pitanje smatrati rešenim. Ja ovde, ovim, samo postavljam pitanje, dajući nešto malo podataka za njegovo rešavanje.

⁶⁵ Radi se o 691. sednici od 4. VII 1907, 433—434. Posle govora Modrušana i Popovića, Supilo je dao izjavu u ime hrvatskih poslanika o postupku predstavnika koji oduzima reč od poslanika bez ikakva razloga — vrši, dakle, atak, parlamentarni udar, te izigrava zakonodavni rad sabora i onemogućuje borbu hrvatskih poslanika. »Nismo voljni daljim našim učestvovanjem u ovom saboru sankcionisati postupak... Za slučaj da se predlog ministra trgovine primi... da izvestimo hrvatski sabor, te dalje vršenje naših zastupničkih mandata... učinimo ovisnim o njegovoj odluci...« [Napuštaju dvoranu]. Kossuth je povukao svoj predlog o brisanju § 2—58; zatim se glasalo o § 1, koji je primljen, posle čega je Kossuth ponovo povukao § 2—58, čime je celi zakon bio primljen.

objavio da je na mesto grofa Pejačevića postavljen za bana Aleksandar Rakodczay.⁶⁶ Time je otpočela era apsolutizma, era Rauchovštine, era veleizdajničkih procesa. Nas ovde, naravno, ni sada ne mogu da zanimaju sami događaji, već samo njihov odjek u Kući. Po sebi se razume da se borba zaoštrila i do donošenja pragmatike, pa i kasnije. Na žalost, ove govore [od toma XIII. ovog zasedanja] već ne poznajemo [na osnovu »Napló-a«], budući da su oni publikovani samo u slučaju da su održani na mađarskom jeziku.⁶⁷ Dalja borba se prvenstveno vodila u toku diskusije o indemitetu⁶⁸ ili o autonomnoj carinskoj tarifi, o kojoj je — pored Supila i drugih poslanika iz Hrvatske — govorio i Polit, u ime Narodnosnog kluba. On je imao još uvek u vidu mogućnost sporazuma, iako je pragmatiku kritikovao već kao primljen zakon, kojim Mađari odbijaju od sebe Hrvate, iako nisu imali boljeg prijatelja i saveznika od rezolucionaša. Velika je razlika, kazao je, između njih i — unionista. Unioniste treba, naime, silom nametnuti narodu, dok rezolucionaši imaju korena. Pod tim uslovima Ugarska neće dobiti niti 1917. svoje samostalno carinsko područje, niti pak 1911. samostalnu emisionu banku, jer Beč želi da reducira, a ne da proširi nezavisnost Ugarske. Ne preostaje drugi modus, mora se uspostaviti mir među raznim narodima u Ugarskoj. Samo će njihov zajednički pokret protiv Beča uroditi željenim plodom.⁶⁹

I Supilo je zauzeo oštar stav protiv predloga o autonomnoj carinskoj tarifi, iako je ona neki prethodni stepen ka samostalnoj carini, za koju se i on u Hrvatskoj borio. No, tu se radilo samo o igri, jer se mađarska koalicija nije više ozbiljno borila za samostalnost. On ne može da ima poverenja u vladu posle svega onoga što se desilo u Kući i u Hrvatskoj. Projektovana tarifa ne poštuje prava Hrvatske, a ne vodi računa ni o potrebama radnog naroda. Ona predviđa visoke stavove na žito, dok većina naroda u Hrvatskoj ne prodaje već kupuje žito te je time pogođena u svojim životnim interesima. Hrvati ne mogu da pristanu niti na mađarsko tumačenje nagodbe. Ona, po sebi se razume, nije idealna, kao što nije idealna niti ugarska nagodba, no ona je jedini postojeći zakon. Vlada je, osim toga, odstupila i od hrvatske deklaracije (1906,

⁶⁶ *Napló*, XI, 188 od 1. VII 1907, 277. — Borba se zaoštrila već na toj sednici i zadržala je svoju oštrinu sve do izlaska hrvatskih poslanika iz Kuće. Vidi XI, 280—434

⁶⁷ *Napló* XIII, 203, od 23. X 1907, 57—58; već se ne publikuje Lorkovićev govor održan na hrvatskom jeziku. Posle njega je govorio Arpad Bozóky protiv upotrebe hrvatskog jezika u Kući, što, po njemu, već 38 godina nije bio slučaj. Sed. 211 od 7. XI 1907. redom spominje govore Bauera, Grahovca, Novosela, Pintarića, Brlića, Lukinića, opet Lorkovića, Banjanina, Ilića, Supila [178—182], koji su redom opomenuti i upućeni na red, da im se zatim oduzme reč.

⁶⁸ *Isto*, 212 od 8. XI 1907, 184—191: donosi veliki govor Supila o pravima na hrvatski jezik u Kući i o zajedničkoj vladi (u pljusku upadica po kojima ne postoji zajednička, već samo ugarska, vlada). Zatim dolaze govori G. Ugrona protiv Supila, rumunskog poslanika A. Vladu-a za prava hrvatskog jezika, Supila, Navaia, dok je na kraju, predsednik objavio da se prema poslovniku ne može govoriti na hrvatskom jeziku, te stoga i oduzima reč daljim hrvatskim govornicima [Lukinić, Mažuranić, Pribičević, Muačanin, jer oni, navodno, govore srpski, a ne hrvatski]. Takve i slične sednice ređaju se i dalje; tako vidi, na primer, i zapisnik sednice 213 od 9. X 1907, 201—229 itd.

⁶⁹ *Isto* XIV, 239 od 9. XII 1907, 302—303.

Drohobecki) i to *in pejus*. I na području ekonomike, ima ona u vidu jedino peštanske interese.⁷⁰

O carinskoj tarifi redom su govorili svi hrvatski poslanici, dopunjujući i produžujući jedan drugog, čim je predsjednik oduzeo reč prethodnom govorniku.⁷¹ Još se uvek radilo o opstrukciji — bilo da je u pitanju carina, kvota, indennitet, ili pak koja interpelacija. Ni kontramere nisu izostale. I sam Wekerle je uzimao reč protiv Hrvata, zamerajući im da nisu zadovoljni, iako imaju svoj sabor. Po njemu, Hrvati se i ne bore za svoja prava, već protiv integriteta Ugarske i njenog jedinstva. Supilo, veli Wekerle, hoće da nas razdvoji.⁷² Naprotiv, po D. Popoviću, Wekerle nema pravo kada govori o hrvatskim utopistima, nazivajući svoje ljude trezvenim, realnim političarima. Doći će još vreme — veli on — kada će nas Ugarska pozdraviti, kada će nam priznati da imamo pravo, jer smo mi za nezavisnost Ugarske i Hrvatske. Vlada hoće da nas uništi, čak i raspuštanjem sabora, ne poštujući pri tom prava našeg naroda. No, narod nije lutka, ne da se ukine ustav, da se sve uputi pred regnikolarnu deputaciju«. Werkele je, naravno, i dalje govorio o jugoslovenskim utopistima koji se povezuju sa tuđim državljanima, a koje će politički onemogućiti, ako zatreba i raspuštanjem sabora.⁷³

Uskoro je predsjednik Kuće dao novu izjavu o postavljanju baruna Pavla Raucha.⁷⁴ Time je otpočela nova era borba i u parlamentu. Eksminister pravde, hrvatski ekspert, G. Polónyi, »naučnim« je argumentima dokazivao da jezik većanja može da bude samo mađarski, dok se na hrvatskom jeziku mogu davati samo izjave. Držanje govora na hrvatskom jeziku je samo koncesija, ne pravo, već *jus dormiens* — ne priznavajući ni upadicu Supilovu: Ovo je zajednički parlament, sada dakle ugarsko-hrvatski.⁷⁵ Upšte, nova forma opstrukcije je sada tumačenje poslovnika; o pitanju poslovnika govorio je i Supilo, izazivajući proteste Kuće i samog Wekerlea, koji i sam dobacuje: »Nečuveno!«, kada je Supilo razlagao da o ugarsko-hrvatskim poslovima treba da diskutuju ravnopravni ugarsko-hrvatski odbori, čije bi rezolucije zatim Kuća sankcionisala. »Ovako nas ovde uvek majoriziraju, međutim, ima važnih stvari gde se nadglasavanje ne može podneti. A sada, evo, čak i stari, nedovoljni poslovnik hoće revidirati, čime bi nas 40-ricu lišili prava odbrane.« Veliku je buru izazvala i njegova izjava o »delegatima Hrvatske kraljevine«, jer je, po Kući, Hrvatska samo pokrajina, a Hrvati u Pešti mogu biti samo poslanici — ne delegati. Supilo prima upadice i izjave odgovarajući: »Tu poslanici, u Hrvatskoj delegati.«⁷⁶ Wekerle je uzeo reč neposredno posle Supila da se bori protiv »smelosti«

⁷⁰ Isto XIII, 215 od 12. XI 1907, 257—258. Nije nam poznat celi govor već samo onaj njegov deo koji je održan na mađarskom jeziku. Posle izjave — predsednik mu je oduzeo reč.

⁷¹ Isto XIII, 215 [Šurmin, Rojc; Lorković, koji podnosi predlog da se projekt povuče], 216 od 13. XI 1907 [Grahovac, Muačević, Novosel, Lorković, Pribičević]; sed. 217 od 14. XI 1907; 218 od 15. XI 1907. itd. sve do 225 od 23. XI 1907. Sličnu sliku pruža i tom XIV, sed. 234, 236, 238, 248 od 4. do 19. XII 1907.

⁷² Isto XIV, 248 od 19. XII 1907, 424—25.

⁷³ Isto XIV, 234 od 4. XII 1907, 212—213 i dalje do 215.

⁷⁴ Isto XV, 253 od 10. I 1908, 4.

⁷⁵ Isto XVI, 284 od 6. III 1908, 51—55.

⁷⁶ Isto XVI, 285 od 7. III 1908, 266—67.

[»vakmerđ«, donekle u smislu: drskost] njegovih shvatanja. Ne može se, veli, dopustiti ono što Supilo želi — naime, da naša suverena prava podvrgne reviziji hrvatskog sabora ili, pak, regnikolarne deputacije.⁷⁷

Takva su čarkanja prethodila bitki protiv apsolutizma. U maju 1908. Supilo je pošao u napad protiv vlade koja se oslanjala na Raucha — taj je pristajao na sve, samo da ostane na vlasti — i na Franka, nazvavši ga agentom svih stranih tirana. Rauch je angažovao najkompromitovanije ljude, njegov teror baca u zasenak čak i Khuenov teror. On zauzima stav za Franka, a protiv Srpsko-hrvatske koalicije, naređuje činovnicima za koga da glasaju. Koalicija je i ovako dobila dvotrećinsku većinu, a Rauch ni jedan-jedini mandat. Ipak ostaje i dalje na vlasti kao agent ugarske vlade. Penzionisan je Šurmin, uskoro će, verovatno, otići u penziju i Šišić, Srbe pak optužuje kao veleizdajnike, ako ne napuste Koaliciju. Tako je pokrenuta veleizdajnička parnica protiv samostalaca, a ne i protiv radikala. Ovo je dobrodošlo apsolutizmu i zbog jubilarne godine — 60-godišnjice 1848! »Ja — veli Supilo — potpisujem Kossuthove reči: Sloboda nas spaja, a tiranija razdvaja. Vlada nas i ekonomski zapostavlja. Naše more nije povezano s unutrašnjošću, jer se troši samo na Rijeku. Zapostavljaju se i Banija, Zagorje i ostale naše oblasti. Tarifalna nas politika izručuje peštanskim poduzećima. Ona primorava naše poduzetnike da svoje sedište premeste u Peštu ili Pečuj, da tamo plaćaju poreze.⁷⁸ Drava se reguliše samo sa severne strane. Onemogućuje nam se i izvoz stoke u Ugarsku, čime nas primoravaju da stoku izvozimo u Austriju. Jača se mađarsko školstvo, mađarizacija se vrši i u vojsci, na pošti, u šumskim zvanjima itd.«

Na Supilove reči, ministar Josipović je izjavio da bi on u potrebi rado dao ostavku kad bi to zavisilo samo od njega. No, on odgovara i ugarskoj vladi, Kući i Kruni. Nije, dakle, njegova krivica što Hrvati još nisu uspeli da ga se reše. U te je reči Wekerle upao sa primedbom: »I neće se rešiti!« Supilo nije dobio reč da odgovori ministru,⁷⁹ ali je o istoj temi kroz koji dan uzeo reč. D. Popović,⁸⁰ koji je optužio ugarsku vladu, bez čije podrške Rauch ne bi mogao vršiti bezakonja, jer niti ima uza se narod niti sabor. Zatim je govorio o apsolutizmu i teroru u Hrvatskoj, o ex lex-u, koji traje već blizu godinu dana, o veleizdajničkom procesu koji je vladi potreban pravdanja radi za vršenje bezakonja, da najzad naglasi kako je svestan toga da u svemu tome nije kriva mađarska nacija.

Borba se vodila i na sporednim bojištima,⁸¹ no u njih se ovde ne upuštamo, a ne želimo da prikazemo ni ona čisto ekonomska pitanja koja se pokreću u Skupštini i u to doba [građenje željeznica, jadranska plovidba, kvota i finansijska konvencija itd.], a koja prolaze skoro uvek bez diskusije.

⁷⁷ Isto, 267.

⁷⁸ Isto XVIII, 318 od 8. V 1908, 118—125.

⁷⁹ Isto, 319 od 9. V 1908, 131, 137—8.

⁸⁰ Isto, 322 od 13. V 1908, 193—199.

⁸¹ Isto XIX, 335 od 30. V 1908, 333—334. Wekerle odgovara interpelantu Pinteroviću o pitanju željezničkih legitimacija koje su bile štampane na mađarskom jeziku. Šurmin pak interpretira: mogu li zagrebački studenti stupiti u službu na željeznici; XX, 342 od 11. VI 1908, 36—37. Supilo pokreće pitanje investicija na željeznicama u Hrvatskoj [detalje daje na hrvatskom jeziku, te nam oni nisu poznati],

Wekerle je 11. XI 1908. podneo zakonski projekt o aneksiji Bosne, čime je poslanicima pružena nova prilika za pretresanje hrvatskog i srpskog, uopšte jugoslovenskog, pitanja. Još je istog dana ustao da govori i Bela Rakovsky,⁸² koji je optužio Srbiju što provocira Ugarsku i time što se naoružava i svoje pukove baca na granicu. Prema Nastiću, veli Rakovszky, Srbija proizvodi i bombe protiv Ugarske. Dokle ćemo — veli on — to sve da trpimo? Zar ćemo dočekati da se ona naoruža do zubi?! Sada treba intervenirati — nastoji on da stvori ratnu psihozu u Kući — sada, dok nam je još lako da uspostavimo red u Srbiji. Vladin je zadatak da se informiše: kakav bi stav, u slučaju intervencije, zauzela Rusija s jedne, a saveznici, Nemačka i Italija, s druge strane.«⁸³ Prvi svetski rat, dakle, baca već svoju senku unapred. Wekerle je govorio, naravno, pomirljivije. On se nada, rekao je, da će u Srbiji pobediti trezvenost i da neće biti potrebno da Ugarska nastupa silom. Inače, Monarhija može da računa na svoje saveznike. Ova se debata proširila i na Hrvatsku, tako da se Šurmin osećao pobuđenim da protestuje protiv sumnjičenja da je hrvatske izbore finansirala Srbija.⁸⁴ Sve ove »napade« na ugarsku krunu, prema grofu T. Batthyányu, organizuje i podstiče, ipak, Beč. On razlikuje tri vrste napada. U Beču postoji pokret Gross-Österreich, a zatim i pokret Gross-Croatien in Gross-Österreich. On se, ipak, nada da će bečka vlada postupiti istom onom strogošću protiv hrvatskog pokreta kojom i protiv velikosrpske propagande — treće vrste napada. Mi, pak, Mađari, završava svoje reči Batthyány, ne možemo dozvoliti napade na integritet Ugarske, pa dolazili oni i iz Beča.⁸⁵

Uskoro će Supilo ponovo govoriti o pitanju apsolutizma i procesa,⁸⁶ pre svega o novoj situaciji u Hrvatskoj, o provokacijama, o nužnosti da Hrvati, na svojoj vlastitoj teritoriji, brane svoj jezik i svoj hleb. Daje i nove detalje o Rauchovu nasilju, prikazuje ništavne optužbe protiv Srba itd. Tako, Ogrizovića su uhapsili stoga što su kod njega našli praznu posetnicu Pribičevića, Vraneševića, pak, zato što je priznao da je — Srbin. Govorio je o načinu postupanja s optuženicima, o štrajku glada Valerijana Pribičevića i drugova, itd. Sve se to događa dok frankovci slobodno vršljaju, provociraju i terori-

ali ga dovodi u vezu s apsolutizmom, čime izaziva buru u Kući. U diskusiji su učestvovali i Babić-Đalski, Lukinić, Budisavljević, Mažuranić, ali budući da su govorili hrvatski stenograf ne beleži njihove govore. Sednica 349 od 20. VI 1908, 345; Šurmin interpelira o pitanju službenika i nameštenika koji se maltretiraju, otpuštaju, premeštaju u Ugarsku, a da se još uvek nije naredila istraga, itd.

⁸² Isto XXI, 366, 39—42.

⁸³ 1903, u vezi sa događajima u Makedoniji, opozicionar, 48-aški poslanik iz naše Sente, Marton Lovászi, je već također postavio pitanje o mogućnosti regulisanja jugoslovenskih odnosa na Balkanu i u Monarhiji, i to u znatno naprednijem i pro-ročanski nadahnutom tonu, s očitim simpatijama prema balkanskim i slovenskim narodima. Interesantno je da je u debati o aneksiji i Srbiji, rumunski poslanik Š. Vajda naglasio da Sloveni već imaju većinu u Monarhiji i u Ugarskoj, naročito, ako uzmemo u obzir i to da su Rumuni i Sloveni u međusobnim prijateljskim odnosima. Dočiče vreme, rekao je, kada će službena Ugarska tražiti naše prijateljstvo. Sami naši narodi — rekao je — tj. Rumuni i Mađari, naši seljaci i naši proleterci, koji su lišeni i socijalnih i nacionalnih prava, već se približavaju jedan drugome. Vidi i sed. 371 od 18. XI 1908, 151—3.

⁸⁴ Isto, 373 od 20. XI 1908, 174.

⁸⁵ Isto, 371 od 18. XI 1908, 150.

⁸⁶ Isto, 374 od 21. XI 1908, 183—187.

ziraju. Njihovi se zborovi, naravno, dozvoljavaju, njihove razbojničke bande demoliraju zgrade i radnje. Zahteva nove izbore, neka se ugarska vlada uveri da je narod uz rezolucionaše, da se neće odreći svojih prava. Wekerle je Hrvate optužio zbog velikosrpske propagande, ali on snabdeva i Raucha armaturom velikosrpske propagande. Zna se da se Rauch povezao i sa Frankom, dok Srbi čame u zatvoru. Izaziva se senzacija i time da Kostajnica poziva Srbe na ustanak protiv Habsburgovaca u korist Petra I; ali Rauch neće da naredi istragu o tome sve dok ga narod neće primorati na to. Sve se to događa bez ikakvih smetnja, jer su pozive na ustanak sastavili i širili sam Rauch i Frank. Pošto ova provokacija nije urodila plodom, angažovali su Nastića za dobre pare da liferuje neki drugi, sličan materijal. Risto Radulović je već u »Narodu« dokazao ko je Nastić. Ipak, bez obzira na to, hapse se Srbi već od avgusta, na osnovu »zavere« koju je organizovao Nastić, plaćeni agent Monarhije. Oni se nalaze već 4 meseca u zatvoru, a da nisu ni saslušani.

Nakon nekoliko dana Supilo je ponovo uzeo reč o zaveri vlade i njenom ataku na ustavna prava Hrvatske.⁸⁷ Ističe da vlada kopira metode svog nekadašnjeg protivnika, apsolutiste, generala Fejérváry-a, koristeći se banditima protiv naroda, jer je Raucha uhvatio strah zajedno s njegovim ortacima. Da ipak ostanu na vlasti, oni su i na skupštinu Riječko-modruške županije doveli frankovačke bande, koje su zauzele sva sedišta, te su poslanici morali stajati! Odredi su počeli opštu tuču, što je žandarmerija pasivno posmatrala. Danas frankovačke bande brane Monarhiju umesto vojske — protiv srbijanskih četa, koje navodno upadaju u Hrvatsku.

O Rauchovu režimu je govorio i D. Popović, čiji je govor takođe publikovan, budući da je on (kao i Supilo) govorio na mađarskom jeziku. I on je spomenuo Rauchovu spregu sa Frankom, te je postavio pitanje: odgovara li ugarska vlada u slučaju kada nema sabora pred kojim ban odgovara?!⁸⁸ Govoreći o Kostajnici, Popović je istakao da u ovoj varošici jedva ima Srba, naprotiv, tu je gnezdo Frankovaca. Vlada je ukinula ustav, ali je primorana da prizna da se radi o »zločinu« koji je odozgo organizovan. Tužilac traži 53 smrtne presude, ali je sama optužba najbolja odbrana Srba. — Wekerle je u svom odgovoru protestovao protiv insinuacije da bi vlada imala nekog udela u organizovanju procesa ili aneksije. Naprotiv, fakat je da postoje velikosrpska i velikohrvatska struja, a ova potonja želi da osnuje velikohrvatsku državu. Bosnu je Monarhija morala da anektira, jer se tražila njena samostalnost ili pak priključenje Srbiji.⁸⁹ On Srbe ipak poštuje, uspostava ustavnog stanja u Hrvatskoj zavisiće od držanja hrvatskih poslanika.

⁸⁷ Isto, 380 od 20. XI 1908, 376—77, kao i sed. 379 od 27. XI 1908, 319—320. Bitka se vodila istovremeno i na sporednim frontovima; vidi: odgovor Jekelfalussy na interpelaciju Pinterovića, po kome je on, tj. Jekelfalussy [ministar vojske] imao prava na to da hrvatskim selima da mađarske nazive [374 od 21. XI 1908, 196—7]; XXII, 389 i 390 od 10. i 11. XII 1908. — o radu odbora imuniteta protiv hrvatskih poslanika [str. 301—316]; zatim vidi i sed. 394 od 16. XII 1908, 407—408 o julijanskim školama itd.

⁸⁸ Isto XXIII, 402 od 23. I 1909, 139—148.

⁸⁹ Isto, 405 od 27. I 1909, 212—213, Protiv aneksije govorili su i mađarski poslanici, tako i Arpad Bozóky.

O ukidanju ustava i o procesu govorio je i Šurmin,⁹⁰ tražeći odgovor od vlade, koja je sada jedino odgovorna, i o teroru u Bosni. Interpelaciju je, u stvari procesa, podneo i Babić-Đalski.⁹¹ U borbi su se uključili i Srbi iz Vojvodine, članovi Narodnoga kluba. Tako je stari Polit govorio i više puta ističući⁹² da je vlada odgovorna za situaciju u Hrvatskoj gde više nema ni pravne sigurnosti. Optužnica je izazvala, veli, senzaciju i čuđenje i u inostranstvu, jer je očigledno da se radi o nevinim ljudima koji ne negiraju svoju nacionalnost. Proces je u vezi s aneksijom i s učvršćivanjem banovog položaja. Po vladi, postoje dve struje: beogradska i bečka, mada, po optužnici, opet i nema Srba u Hrvatskoj. Khuen nije negirao Srbe i srpstvo u Hrvatskoj, čak je i osnivao Srpsku stranku. I Polit je govorio o štrajku gladu, na koji je vlast odgovorila strpanjem štrajkaša — u ludnicu! To je gore od svakog strahovlašća. O procesu je već publikovana i knjiga, Nastić je demaskiran, vreme je da se stanje normalizuje. Uskoro je Polit ponovo zatražio reč o tom pitanju tražeći da se optuži državni tužilac koji zahteva 33 smrtne presude. Međutim, isticanje srpske zastave samo je danas zločin u Hrvatskoj. Zatim spominje organizovanje legija protiv Srba na oćigled vlade. Radi se o srednjevekovnom procesu protiv veštica. Velikosrpska propaganda ima u vidu samo balkanske zemlje, dok bečka propaganda želi da priključi Monarhiji i Bosnu i Srbiju u Crnu Goru. Velikohrvati su u vezi sa Bečom, sa Luegerom. Vlada treba da vodi više računa o svojoj politici, jer će Ugarska ovako izgubiti simpatije balkanskih naroda.

D. Popović je govorio o procesu u više navrata, koristeći priliku, ma kada se ona pružila, za borbu protiv vlade.⁹³ Najoštrije je napao teror koji se još uvek oslanja na Bachov Prügelpatent iz 1854. Nastić je dokazao već i u Bosni da je provokator, no Wekerle ga još uvek tretira kao »književnika«, koji je, za razliku od drugih, uvek — pri novcu. U Bosni je Nastić bio i saradnik »Dana« u službi tamošnje vlade. Do 1906. nije ni pisao, a otada se ređaju njegove brošure jedna za drugom. On je pisao i protiv Štadlera, dok je još bio u Srbiji, jer su i tamo rado s njime saradivali, a rado s njime saraduju i Frankovci. Izvor njegovog bogatstva je ipak Beč, iako je nedavno organizovao napad na Štadlera, tučnjave u Sarajevu, kao i provokatorske demonstracije s lozinkom: Živeo Karađorđević! On se koristi i protiv Riječke rezolucije [Supilo: »Pravi Azev!«]. No, on još uvek uživa poverenje vlade, a ni tužilac ne uzima

⁹⁰ Isto XXIII, 412 od 6. II 1909, 393—5; sed. 405 od 27. I 1909, 218—9.

⁹¹ Isto, 415 od 10. II 1909, 472.

⁹² Isto XXIII, 399 od 20. I 1909, 61—63; sed. 405 od 27. I, 213—216.

⁹³ U toku ove borbe, vladu je interpelirao i Dušan Popović u stvari lošeg postupanja s hrvatskim radnicima u rudniku Vrdniku [XXIII, 415 od 10. II 1909, 470—1] u Sremu, a prema pisanju radničkih listova Prava Naroda i Sloboda Riječi. Smatra da se čak i tu radi o šovinističkim stavovima vlade, jer i time želi da nahuška mađarske radnike protiv Srba i Hrvata, čak da istisne jugoslavenske radnike i da ih zameni Mađarima. U toku su i otpuštanja, i nadnice jugoslovenskih radnika niže su od nadnica Mađara. U nedavnoj tuči bilo je i mrtvih, no vlast i žandarmerija postupaju protiv onih koji su bili — napadnuti! Vidi i XXIV, 418 od 13. II 1909, 15—18, zatim 421 od 17. II, 112—115; 425 od 24. II, 233—234. Na sednici 434 od 6. III 1909, 475—476, o procesu, progonjenju samostalaca, apsolutizmu, Rauchu i Nastiću govorio je također Šurmin, koji je, drugom prilikom, interpelirao predsednika vlade: čime opravdava svoju neustavnu vladavinu [421 od 17. II 1909, 209—210].

u obzir predstavku optuženih, dok je knjiga o njegovim nedelima bila prosto zaplenjena. Nastić i sam priznaje, a i svi znaju, da je špijun austrijskog generalštaba, ali ipak ostaje i dalje na slobodi.

U diskusiji o novoj vladinoj deklaraciji, u ime poslanika Hrvatske, dao je izjavu F. Supilo⁹⁴ izražavajući nepoverenje prema vladi koja nastoji da slomi borbu za prava u Hrvatskoj, hoće da zavadi međusobno Srbe i Hrvate. Već je druga godina kako se vlada bez sabora, da ban nema ni jednog svog poslanika, da vlada ex-lex i nasilje. [Na upadicu Kmety-a: »Odlazili ste u Beč bez znanja hrvatskog ministra«, Supilo je odgovorio: »Sa znanjem ministra Hrvatske!«]. Zatim je Supilo govorio o teror. Vlada je potčinila sebi čak i pravosuđe. Cela je Evropa konsternirana. — Prelazeći na kritiku vladinog programa rekao je: »Ukinuti apsolutizam u Hrvatskoj — to je prvi zadatak i same Ugarske, ne samo naš, jer Koalicija ne sme izgubiti iz vida da apsolutizam može da posluži kao presedan i za Ugarsku. Nestaje naša vera u mogućnost uspostavljanja normalnih odnosa sa Ugarskom. Neka se vlada najzad izjasni: Hoće li i dalje da održava ovaj režim?! Vladina deklaracija, naime, nije ovo pitanje ni dodirнула!«

Mađarska koalicija je u to doba bila već na izdisaju. Neodvisna partija se pocepala na Kossuthovce, koji su već odavna prestali biti borci za mađarsku nezavisnost, i na Justhovce, koji su ostali na liniji antihabsburgetske borbe, da se uskoro zatim povežu sa naprednim građanskim partijama i socijalnom demokratijom — van parlamenta, kao i sa srpskim radikalima [i kikindskim demokratima, takođe van parlamenta]. Time je opozicija porasla ne samo na terenu već i u Kući, tako da će novoosnovana Nacionalna Stranka rada [Nemzeti Munkapárt: pod Khuenom, Tiszom, L. Lukácsom, kao predstavnik veleposedničke buržoazije udružene sa finansiskim kapitalom, putem terora i korupcije relativno lako doći do većine i na vlast, budući da su mase izgubile poverenje u Koaliciju koja nije ispunila svoja obećanja, a leva opozicija [socijalna demokratija, demokratska stranka, seljačka stranka, građanski radikalij] nije imala glasače u zemlji gde je samo oko 6% naroda imalo pravo glasa.

U to doba raspadanja Koalicije i njene vladavine jenjavala je takođe i borba za hrvatska prava. Arpad Bozóky podneo je interpelaciju, o tome, odgovara li istini da iza Friedjunga stoji bečka vlada — što su svojim upadicama potvrdili i vladini ljudi.⁹⁵ Predstavnik Rumuna T. Mihali izrazio je nepoverenje Rumuna prema Koaliciji, a Polit je izjavio da veruje da su Justhovci u Kući pristalice demokratizma, ali to ne znači mnogo u Ugarskoj, gde su Nemađari — politički kmetovi.⁹⁶ Mađari ne treba da smetnu s uma da je aneksija Bosne opasna i po njih, jer nosi u sebi klicu trijalizma, a on koristi Slovenima. Zašto je Ugarskoj bio potreban hrvatsko-mađarski spor?! U Beču su provocirali skandal, stari Mocsáry mu je — kaže Mihali — pisao konsternirano i osuđujući sve što se na tom polju događa. I on smatra da je krivac Beč; ali se Ugarska primila uloge »strohmanna«. Sve u svemu — Friedjungov je proces kompromitovao Ugarsku i Monarhiju, koja se služila falsifikatima protiv celog jednog naroda. »Ja se ponosim time — završio je svoj govor Polit

⁹⁴ Isto XXV, 454 od 12. VII 1909, 353—354.

⁹⁵ Isto XXVI, 466 od 18. XII 1909, 27.

⁹⁶ Isto, 474 od 27. I 1910, 145—6.

— da sam ja bio prvi koji sam pošao putem raskrinkavanja.« Polit je, ipak, izrazio nadu, da će nova vlada [Khuen] uspostaviti normalne odnose. Naprotiv, Jovan Manojlović je, u ime radikala, izjavio da nema poverenja u novu vladu. Novi predsednik vlade u Zagrebu se zove Dragutin Hedervarski, u Pešti Héder-váry Károly, u Beču pak »Mein lieber Karl!« Lisavac se, u ime Hrvata, priključio nepoverenju srpskih radikala.⁹⁷

III

Tako je i u istoriji Hrvatske otvorena nova era — era Khuena i Tomašića, a u Ugarskoj era Stranke rada (1910—18) — era Khuen-Tiszine diktature, na koju već unapred baca senku I Svetski Rat — na koji se Monarhija priprema, pored ostalog, 1) i ugušivanjem radničkog pokreta, koji se sve više revolucioniše, i pokreta onih nemađarskih naroda i partija, koji su takođe postajali sve borbeniji, i 2) pokušajima sporazuma s onim partijama nemađarskih naroda koji su — prema Tiszinoj oceni — tome naginjali (Rumuni, srpski samostalci). No, Tisza nije uvek pravilno ocenio situaciju u tom pogledu, te su se stoga smenjivale faze sporazumevanja sa fazama terora. U tim fazama terora [prema nekom narodu ili prema radnicima] bilo je gotovo onako kako se izrazio rumunski poslanik T. Mihali: »Možemo da vodimo ma kakvu politiku — vlada će nas uvek smatrati veleizdajnicima. Polit je, na primer, ostao član Narodnosne stranke (kluba) i time je postao veleizdajnik. Srpski su pak radikali stupili u vezu sa Justhom — i upravo su time postali veleizdajnici.«⁹⁸ A Tisza, u to vreme još samo poslanik, već je stvarni šef partije, pa i vlade i Kuće. Kasnije će biti predsednik Kuće, pa predsednik vlade — pokazujući svoje ljubazno lice nemađarskim narodima i sve im obećavajući, — unutar granica koje dopušta zahtev za mađarskim nacionalnim karakterom i jedinstvom Ugarske. Mi nikoga — kaže on — ne tlaćimo, ali postupamo protiv agitatora [ova reč uvek znači: huškača]. Slomili smo Narodnosnu stranku, i ona nas više neće terorizirati.⁹⁹ Na njegovu izjavu da je cilj Stranke rada harmonija i sloga — rumunski poslanik Pop-Csicsó dobacio mu je: »Između gospodara i sluge ne može da bude sloge!«¹⁰⁰

U takvoj je atmosferi i Ödön Barta interpelirao grofa Khuena (predsednika vlade) o pitanju hrvatske politike, izjavljujući da su hrvatski istoričari falsifikovali istoriju Hrvatske govoreći o nekoj posebnoj državnosti i njenom razvoju kroz istoriju, sve tamo počev od *pacta conventa*. Međutim, dok oni tu trabunjaju o nekom potlačivanju Hrvata sa strane Mađara, Hrvati u stvari tlače one Mađare koji stanuju u Hrvatskoj, zabranjujući im i školovanje na materinjem jeziku. Tomašić vodi pregovore, nastojeći da dobije većinu u saboru, te obećaje i nudi čak i skidanje mađarskih natpisa, pooštrenje režima

⁹⁷ Isto, 160—161.

⁹⁸ Isto Zasedanje 1910—15 [koje je usled rata — bez novih izbora — produžavano do novembra 1918], *Napló*, I, 10 od 11. VII 1910, 104.

⁹⁹ Isto, 11 od 12. VII 1910, 128—130.

¹⁰⁰ Isto, 131.

prema mađarskim školama, reparaciju pragmatike pa i reviziju nagodbe. Khuen je odmah odgovorio, umirujući Kuću, da se u Hrvatskoj ne odigrava ništa što bi moglo naneti štetu integritetu Ugarske; naprotiv, sve je to upravo u interesu mađarskog jedinstva.¹⁰¹ U interesu sporazuma sa Hrvatskom, Khuen nastoji da bude koncilijantan i u pitanju jezika, dokazujući da Hrvati imaju pravo na svoj jezik u parlamentu, da između hrvatskog i srpskog jezika nema razlike.¹⁰² Dok je vlada za Tomašića, opozicija ga napada, verujući da Tomašić i vlada saraduju sa Bečom protiv mađarske nezavisnosti. Tako, u debati o pitanju Hrvatske, expert opozicije, T. Batthyány, govoreći o aneksiji Bosne, o Friedjungovom procesu i Tomašiću, uzima u zaštitu radikale [koji saraduju sa Justh-Batthyány-jevom partijom] koje jednako proganjaju Austrija, Friedjung, Rauch i Frank, a sada i Tomašić, koji i sam radi na nekoj anti-srpskoj, hrvatskoj koncentraciji. Trijalizam želi da otuđi Srbe od Ugarske, naša je pak želja — kaže Batthyány — da se i Bosna priključi Ugarskoj.¹⁰³ Borba se, dakle, vodi između justhovske opozicije i Stranke rada, a u toj borbi obe žele da pridobiju i po koju nemađarsku partiju za svoju politiku. Justhovci stvaraju izbornu ligu — kako znamo — i sa levim građanskim partijama i sa socijalnom demokratijom van parlamenta, a i sa radikalima i kikindskim demokratima, dok Tisza paktira s nekim partijama u Hrvatskoj i s Rumunima — sa manje ili više uspeha. Nećemo tu da pratimo ove pregovore, želimo da pratimo samo njihove odraze u Kući.

Kako je već i Koalicija nastojala da reducira pravo hrvatskog jezika u Kući, tako je postupala i Stranka rada. Zato je u ime hrvatskih poslanika grof T. Pejačević ustav protiv ovog ograničavanja, koje je u saboru izazvalo negodovanje. Misli se čak i na to da sabor ne pošalje svoje delegate u Kuću. Došli su, ipak, jer se nadaju da se radilo samo o incidentu, koji će se povoljno rešiti. Predsednik Kuće — na liniji sporazumevanja — odmah je izrazio želju Kuće da se dobri odnosi produže. Na to je Pejačević izjavio da zakon uvek treba u celini poštovati. Hrvati su o pragmatici zadržali svoj stav, te i nadalje traže da se on sporazumno menja. Od toga će zavisiati daljnji stav hrvatskih poslanika prema vladi, jer bi sadašnja pragmatika onemogućila dobre odnose.¹⁰⁴

Mađarska opozicija je u to doba napadala hrvatsku politiku vlade, dok se ona — obično sam predsednik, grof Khuen — branila. Tako je bilo i u slučaju govora opozicionara Deže Polónya, koji je zamerio banu da zastupa trijalističke težnje Hrvatske i Austrije, sada zaštićuje i one hrvatske poslanike koji su već stvarno izgubili imunitet budući da sabor ne radi, a pri tom pozvao se na to da se radi o poslanicima u mađarskom parlamentu! Međutim, on pitanje ovih poslanika ne postavlja pred Kuću — kao ni u slučaju Banjanina — iako jedino Kuća ima pravo da u tim stvarima odlučuje.¹⁰⁵

Tisza je nastojao da odvoji narode i njihove partije od predstavnika »naroda« u Kući. U jednom govoru se, štaviše, podičio time da su i sami Srbi

¹⁰¹ Isto II, 39 od 19. XI 1910, 1425—156.

¹⁰² Isto, 48 od 30. XI 1910, 337—8.

¹⁰³ Isto, 46 od 28. XI 1910, 304—7.

¹⁰⁴ Isto IV, 93 od 4. II 1911, 461—2.

¹⁰⁵ Isto, 94 od 6. II 1911, 480—492.

istisnuli [»kiseperte« = metlom iščistiti] iz svojih redova svoje nacionaliste, da su u Kuću birali samo ugledne Srbe koji stoje na pozijicama vlade. Ni Rumune, veli on, ne predstavljaju više samo njihovi nacionalisti. Oslanjajući se na te poslanike u redovima Stranke rada, Tisza je nastojao da pregovara s nekim partijama i narodima, vršeći na njih pritisak i preko poslanika-članova svoje stranke. Sličnu politiku je vodio i prema Hrvatima.¹⁰⁶ Opozicija je, naprotiv, isticala trijalističke težnje banove, koji se, eto, pridružuje planovima samoga Aehrenthala, Scotus Viatora Luegera, Franza Ferdinanda, Radića, iako je, navodno, učenik Khuena-Hédervárya. Khuen je, po sebi se razume, poricao Aehrenthalov, ili pak banov, trijalizam. Ipak je bio i nadalje izložen napadima sa strane Polónya, koji mu je zamerao da na Rijeci jača hrvatski element, što ni grof Albert Apponyi nije želeo da podnosi. Khuen, hteo-ne hteo, braneći svoju politiku bio je primoran da brani čak i taj proces jačanja hrvatstva na Rijeci, ističući da se tu radi o prirodnom procesu civilizacije, jačanju građanskog društva koje uzrokuje useljavanje naroda u gradove. Proleter i pak, koji se u grad useljavaju iz okolnih sela, po prirodi stvari, moraju biti Hrvati.¹⁰⁷

Grof Batthyány nije bio zadovoljan ovim odgovorom. On je istakao da se ne radi samo o jačanju [brojnom] hrvatskog elementa na Rijeci, već i o tom da se oni danas osećaju i smatraju Hrvatima, dok su se još nedavno osećali Mađarima!¹⁰⁸

Hrvatski su poslanici i tada, s vremena na vreme, podvrgavali kritici, iako vrlo blagoj, poneki detalj mađarske politike, naročito u vezi s ekonomskim razvojem Hrvatske, izražavajući pri tom svoje poverenje u vladu i Stranku rada, a primajući i budžet — što se uvek smatralo aktom poverenja.¹⁰⁹ Ta je kritika bila tako »pozitivna« da su je mogli prihvatiti i članovi Justhove opozicije, u čije je ime Batthyány izjavio da se slaže sa željom da se izgradi hrvatska željeznička mreža, samo se ograđuje od toga da se vodi neka posebna hrvatska tarifna politika — premda je, kao ekspert za hrvatska pitanja, morao znati da je centralistička (centar: Pešta!) tarifna politika jedna od onih sila koje koč razvitak hrvatske industrije, a stvarajući, zajedno sa željezničkom mrežom, povoljno tržište za mađarsku industriju.¹¹⁰ Po slici, koju nam u to doba pruža parlamentarna debata, mogli bismo dobiti utisak da su Srbi i Hrvati rezignirali i potpuno se smirili s datim prilikama. Umesto nekadašnjih govora Miletića ili i nedavne reči Polita, sada s ove strane čujemo (vrlo retke govore) Stevana V. Popovića, Šandora Popovića ili njima sličnih poslanika koji su znatno lojalniji i konzervativniji i od mađarskih članova Stranke rada, zvanih »mungova«, »mameluka«, koji su, ako ne i izmislili, a to doterali do savršenstva partijsku glasačku mašinu u Kući.¹¹¹ To i jeste razlog da se u Kući

¹⁰⁶ Isto VI, 126 od 23. III 1911, 196—198.

¹⁰⁷ Isto, 130 i 131 od 29. i 30. III 1911, 295—298, 302—3, 313, 318, 324—5.

¹⁰⁸ Isto, 136 od 5. IV 1911, 468.

¹⁰⁹ Vidi i VII, 143 od 28. IV 1911, 78 ili 157 od 16. V 1911, 389—90.

¹¹⁰ Isto, 391 str.

¹¹¹ Vidi i VIII, 175 od 10. V 1911, 277—283. Tu se »Čika Steva« hvali da su Srbi, i to sve više, uz mađarsku »državnu ideju« [állameszme], toliko da Polit nije ni smeo da se kandiduje u Kikindi, dok je u Uzdinu [Ozora] od 4000 glasova dobio svega 56 — protiv njega, tj. Stevana V. Popovića. Nacionalna srpska politika — rekao je — već je sahranjena: »Mada sam starac, stajaću na mrtvoj straži da [ona] ne vaskrsne.« I Zastava je već dolijala [levitézlett].

tretiraju u to doba i balkanska pitanja, ali se hrvatsko pitanje spominje sve ređe. Bela Rakovszky je u svojoj interpelaciji, povodom albanskog ustanka, postavio pitanje balkanskih naroda uopšte, skrećući pažnju i na to da se otuda može očekivati nacionalna revolucija, da »stojimo na pragu velikih događaja«, no o Hrvatskoj nije ni on kazao ni jedne reči.¹¹² Naprotiv, kada su se već i sami Mađari tukli u Kući oko srpskog i hrvatskog pitanja — koje van Kuće poprima sve oštrije oblike — Batthyány se od Tiszinih optužaba branio time da iako oni, Justhovci, saraduju sa srpskim radikalima, to je sa gledišta mađarske državne ideje u najboljem redu, jer radikali nisu antipatriote. Njihov program predviđa, naprotiv, samostalnost Ugarske, a u hrvatskom su pitanju unionisti. Nije ih sumnjičio čak ni sam Aehrenthal.¹¹³ Istina, Tisza je i dalje ostao pri svom gledištu, smatrajući da su radikali izdajnici, iako se ta optužba ne bi mogla i dokazati! No, jasno je bilo da je i Tisza imao u vidu mase, a ne partijske rukovodioce.

Hrvati su gotovo uvek ćutali — kao, uostalom, i Srbi — dok se oko njih ponekad bio ljuti boj između vladinih poslanika i opozicije. Jasno je da je opozicija, tukući Tomašića, htela pre svega da pogodi i obori Khuena, Tiszu i uopšte Stranku rada. Primera radi, i D. Polónyi i Mezőssy su ponovo napadali Tomašića zbog njegove navodne trijalističke politike pod egidom vlade, čiji je on predstavnik u Hrvatskoj. Banu su zamerali i to da se ne bavi isključivo politikom, da je on i potpredsednik ili član uprave u tri velike banke, te se njegov godišnji bankarski prihod penje, i bez tantijema, na oko 50.000 K. On protežira i svoje rođake, pišući uz to i knjige o federalizmu, posebnoj individualnosti Hrvatske, ravnopravnosti Hrvatske i Ugarske, te trpeći istovremeno i — zagrebačke demonstracije!¹¹⁴ Khuen je branio svoga Tomašića i tom prilikom, ispričavajući ga i time što ga je na banskom položaju htela da vidi Srpsko-hrvatska koalicija. Tomašić je tada hteo da pristane na banski položaj, veli Khuen, ali je bio mišljenja da mu se ne isplati banovanje, ako izgubi svoje bankarske prihode, jer je banova plata vrlo malena. On je izjavio da može da primi ovaj, inače za njega vrlo počasni, položaj jedino u slučaju, ako može da zadrži i svoje bankarske pozicije. »Nisam ni ja — nastavlja Khuen — a nije ni partija našla u tome ništa što bi dehonestiralo bana, što bi ga politički, možda, diskvalifikovalo, jer one nemaju — veze sa državom, a takve i slične položaje imaju i svi drugi državnici. Među ovim bankama nalazi se i Hipotekarna banka koju je pre 20 godina osnovao, glavom on sam, Khuen, tada takođe ban Hrvatske, angažujući pri tom i austrijski i mađarski bankovni kapital. Tomašić je već tada bio među osnivačima ove banke. I sama vlada ima paket njenih akcija — iako ona, navodno, nema nikakve veze sa državom! To, dakle, nije razlog za ostavku. Radi se, najzad, samo o tome da opozicija ovim optužbama hoće da torpedira vladinu nameru za osnivanjem nove unionističke stranke. Mezőssy je u svom odgovoru Khuenu dao zatim nove podatke o povezanosti političara sa finansijskim kapitalom u Hrvatskoj. Radi se,

¹¹² Isto VIII, 179 od 17. VI 1911, 430—32. zatim i IX, 198 od 15. VII 1911, 493—4; X, 201 od 19. VII 1911, 54—55.

¹¹³ Isto XI, 254 od 26. IX 1911, 236.

¹¹⁴ Isto XI, 254, 243—4 i 255 od 27. IX 1911, 264—7.

veli, o tri velike banke. Hipotekarna banka ima godišnji promet od 920,000.000 K. Prema Kompassu, ona se bavi i davanjem različitih zajmova, reeskonta itd., te, pored ostalog, daje zajmove i komuni, koje prethodno treba da odobri — ban! Nedavno se prodavalo vlastelstvo Billéd [u Banatu], a kao kupac se pojavio konzorcij koji je, po banovom traženju, morao da kupovninu plati — obveznicama ove banke. [Upadica: Wittmann, banatski poslanik-agrarac: Nije ga obavezaol!] Može biti, odgovorio je govornik, no fakat je da je plaćeno obveznicama ove banke, iako prema naredbi ministra finansija [Laslo Lukács] u takvim slučajevima treba da se plati obveznicama mađarske hipotekarne banke. — Druga Tomašičeva banka, Hrvatsko-slavonski zemljišni kreditni zavod, postizava godišnji promet od 447,000.000 K, dok je treća banka mala. Zatim, svemu tome je Mezóssy još dodao da Tomašić rasteruje sabor, ako ga neće da sluša, da uvodi apsolutizam [tj. među redovima: u interesu finansiskog kapitala]. Tako je Khuen bio primoran da uzme reč nanovo i da, priznavajući mnoge navode opozicionara agrarca Mezóssya, i dalje brani svoga čoveka i naslednika u banci i na banskoj stolici. Pri tom je i taj put govorio prilično otvoreno, rekavši da je Tomašić, najzad, i mogao da napusti svoje banke, no to bi bila obična kamuflaža, jer time ne bi izgubio svoj upliv na ove zavode. Politički položaji su efemerni, zato ne bi ni bilo fer i pravedno [méltánytalan-ság] lišiti ga ovih prihoda. Inače, veli, novo izborno pravo nije mnogo doprinelo našoj politici u Hrvatskoj, stoga je Tomašić osnovao novu unionističku partiju, jer je on, po sebi se razume, unionist, a ne trijalist.¹¹⁵

Borba između vladine stranke i opozicije nastavila se oko Hrvatske i kasnije, a da sami Hrvati nisu u njoj učestvovali. U odbranu hrvatskih interesa ustali su D. Polónyi i T. Battyány, zameravajući vladi što dopušta teror i apsolutizam u Hrvatskoj. Pod titulom predizborne kampanje, Tomašić je raspustio sabor, plenio »Srbobran«, »Hrvatski pokret« itd., progonio Lorkovića, B. Budisavljevića i dr., a pored sveg terora dopušta jugoslovenske i trijalističke struje, umesto da Hrvate — ako to već želi — pridobije ekonomskim i administrativnim merama, omogućivši im ekonomski procvat uopšte, a ne samo — banu, koji se bavi bankarskim poslovima, angažujući se i u bankama koje stoje pod vladinim nadzorom, što znači da bana kontroliše njegov vlastiti, podređeni činovnik! Khuen je na ove kritike imao samo jedan odgovor: Tomašić ima jako skromne zahteve, njemu bi bila dovoljna i njegova plata, no interes mađarske vlade zahteva — prema samom predsedniku ove vlade! — da ban bude u njima angažovan. Nije tačno da bi se tu radilo o inkomptabilitetu, da su usled sličnih razloga dali ostavku na svoje položaje u svojim bankama Lukács [ministar finansija] i grof Serényi [ministar poljoprivrede] pre nego što bi se primili svojih portfelja u vladi. U slučaju bana ovo ne stoji, jer su akcije Tomašičeve banke uglavnom u državnom posedu.¹¹⁶

Grof Batthyány, u ime Justhovaca, i kasnije je često uzimao reč o hrvatskom pitanju, spominjući bezakonje i protestujući i protiv toga što je u toj stvari u bečkom parlamentu interpelirao Tresić-Pavičić, mada austrijska vlada tu ne može da bude kompetentna. Napada i Khuena, koji otvoreno priznaje

¹¹⁵ Isto, 260 od 3. X 1911, 346—8, zatim 349—351, 352—5.

¹¹⁶ Isto XII, 289 od 15. XI 1911, 225—7; 291 od 17. XI 1911, 260—1, 264—5, i dalje 270—273.

da hoće da utiče na hrvatske poslove putem bana i putem — banaka, pa i putem Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke. Za čuvanje mađarskih interesa u toj banci — veli on — ipak nije potrebno prisustvo Tomašića, jer u njoj sede već i drugi predstavnici mađarskog finansiskog kapitala: barun M. Madarassy-Beck, Kalman Széll, grof Rudolf Erdődy itd. A ipak su tu i Tomašić i podban H. Levin i Mačvanski i čitav niz drugih visokih funkcionera i velikih župana. To je skandal. Bivši podban Nikolić poriče ono što je tvrdio Khuen tj. da je Koalicija angažovala Tomašića, a on to najbolje može da zna, jer je rukovodio pregovorima Koalicije s Khuenom i Tomašićem. Ban je prvo pregovarao s Khuenom, tek zatim je prenio zahtev predsednika vlade na Koaliciju, koja je pristala tražeći za svoj pristanak nov izborni zakon. Batthyány je zamerao vladi, čineći je odgovornom, i zbog terora i apsolutizma u Hrvatskoj, čija je posledica da Hrvati mrze Mađare. »Političke novosti« — Tomašićev list — polemizira s Koalicijom, dok se trijalistički starčevićanski listovi, ili »Die Drau« ne plene. Ban napada Srbe uopšte, bez razlike — i samostalce i radikale. Khuen, nemajući čime da se brani, izjavljuje samo toliko da, sem samostalaca i radikala, ima i drugih Srba, tako i unionista, pristalica Stranke rada.¹¹⁷ No, napadi ne prestaju: Batthyányi konstatuje da Tomašićeva banka, Hrvatska zemaljska centralna štedionica, stoji pred stečajem, da Tomašić, dakle, nije bio uspešan ni kao bankar, te uporno traži i nadalje da on, najzad, napusti svoj banski položaj, koji koristi za izbornu pobedu. Khuen ovaj put, pobeđen, prosto odbija da da ma kakvu informaciju.¹¹⁸

Na početku nove (1912) godine napadi na Stranku rada još se više zaoštravaju. U njima nisu ni sada još učestvovali poslanici Hrvatske. Tako je i Zoltan Lengyel podneo interpelaciju povodom geografske karte, izdate u Beču, sa trijalističkom koncepcijom, jer ona predviđa veliku jugoslovensku državu, neku vrstu nove Ilirske Kraljevine, koja obuhvata Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju, Hrvatsku, Krajinu, Korušku, Štajersku, Goricu, Gradišku i Istru sa sedištem u Zagrebu. G. Polónyi je napao novog bana, koji, istina, stoji na platformi mađarske državne ideje i integriteta, ali se služi nečuvenim terorom, protiv koga đačke demonstracije jesu samo »revolucija u čaši vode«, iako iza njih, verovatno, stoji hrvatska opozicija. Ima li, pita on, stvarne potrebe za tim terorom? Jesu li istinite vesti koje, preko Pester Lloyd, dopiru i do mađarskih poslanika — da je Hrvatska imala nameru da proglasi svoje odcepljenje od Ugarske?! Ako jeste, zašto se to ne saopštava i službeno? Navodno se radi o tome da je hrvatska opozicija podnela »caru« memorandum protiv vlade i protiv banskog bezakonja, sa molbom da se Bosna priključi Hrvatskoj, te da one zajedno proglase svoje odcepljenje od Ugarske?! Tako, barem, piše bečka štampa o toj trijalističkoj zaveri, tako je pisao i Stj. Zagorac u »Hrvatskoj Straži«, kao i »Agramer Tagblatt«, po kojima će, u slučaju da Cuvaj raspiše izbore, sve partije ujediniti svoje snage protiv Mađara. Khuenov odgovor nije ni ovom prilikom bio jasan i rezolutan. Imamo, veli, neke informacije o sličnim ciljevima sabora, ali ne može biti ni govora o tome da bi ovo nastojanje moglo uroditi nekim plodom. Ipak se, zaista, radilo o demonstraciji koju bi

¹¹⁷ Isto, 298 od 25. XI 1911, 426—37.

¹¹⁸ Isto XIII, 315 od 16. XII 1911, 374—380.

trijalizam mogao da iskoristi. On, naprotiv, ništa ne zna o nekom memorandumu Zagorca; možda taj i postoji, no ni tada ne može se naškoditi Ugarskoj, jer bi ga u Beču prosto bacili u korpu za otpatke.¹¹⁹

Batthyány je govorio i u februaru i u aprilu 1912. o jugoslovenskom pitanju, koje u Bosni i Hercegovini postaje, sve akutnije. Jednog čemo lepog dana doživeti da se jugoslovenski san približava svom ostvarenju — rekao je on — međutim, on je uperen protiv Ugarske.¹²⁰ Cuvaj pak, svojim bezrazložnim terorom, još više udaljava Hrvate od Mađara. On progona i Rakodczaya i Srbe i Koaliciju, koju gura u društvo starčevićanaca, trijalista.¹²¹ — U sličnom tonu govorio je o Bosni, Hrvatskoj i trijalizmu i G. Polónyi, insistirajući na tome da se napokon sazove sabor. Ban — veli on — ne može da bude vojno lice, međutim, Cuvaj se postepeno već pretvara u vojnika! I Bela Egry se zauzima za uspostavljanje ustavnog stanja u Hrvatskoj, već i zbog toga što je hrvatski ustav deo ugarskog ustava, te se atentatom na nj ugrožava i mađarska ustavna praksa. Trijalizam — tvrdi on — nastao je za vreme Khuenovog banovanja, ali apsolutizam ne može da uspostavi red i poredak. On bi više bio za reinkorporaciju triju županija. Takođe se i D. Ábrahám plašio da će se apsolutizam primeniti i u Ugarskoj. Khuen je, prema njemu, već 1903. izazvao nemire u Hrvatskoj. Batthyány je ponovo postavio pitanje o mogućnosti odcepljenja Hrvatske od Ugarske, ističući da Drang nach Osten, osovina Berlin-Bagdad, podjednako ugrožava Mađare i Južne Slovene, a to upravo zahteva zajedničku borbu tih naroda protiv nemačke ekspanzije. Priznaje da je i vlada mađarske koalicije činila u svoje vreme krupne greške u hrvatskoj politici, ali te greške treba sada popraviti vraćanjem ustavne i građanske slobode u Hrvatskoj. Posle govora G. Polónyia, najzad, posle dvogodišnjeg ćutanja u debati o hrvatskom pitanju, ponovo je uzeo reč jedan Hrvat, grof T. Pejačević, ističući potrebu uspostavljanja ustavnog stanja, iako mnogo blaže nego članovi mađarske opozicije. I Šandor Popović [koji će u toku I rata postati i ministar] protestovao je protiv apsolutizma — na mađarskom i hrvatskom jeziku. Zatim su reč dobili ponovo Batthyány i Polónyi, govoreći o rezoluciji o odcepljenju i o pragmatici. Posle govora Egrya i M. Lovászia, koji su osudili apsolutizam u Hrvatskoj, protiv Cuvajevog terora govorio je Dušan Popović, iznoseći i neke nove pojedinosti o njemu.¹²²

Posle povećeg prekida — u kom su se vremenu odigrali krupni događaji i na Balkanu [ratovi 1912—13] i u Ugarskoj [bitka s radničkom klasom koja je prešla u ofanzivu, borba protiv Srba i Hrvata], a koji su se prilično slabo odražavali, bar što se hrvatskog pitanja tiče, na parlamentarnom planu — hrvatsko je pitanje ponovo stavljeno na tapet u Skupštini, potkraj 1913. Poslanik Rijeke A. Vio, je, naime, protestovao protiv ukidanja autonomije svoga grada, protiv postavljanja komesara, do čega je došlo jer se Rijeka branila protiv forme uvođenja ustanove pogranične policije. Vlada je Rijeku ipak optužila da je teško povredila mađarsku državnu ideju, mada to ne odgovara

¹¹⁹ Isto XIV, 336 od 27. I 1912, 418—9; 341 od 3. II 1912, 521—5.

¹²⁰ Isto XV, 346 od 20. II 1912, 57—8.

¹²¹ Isto XVI, 363 od 3. IV 1912, 68—9.

¹²² Isto XVI, 365 od 13. IV 1912, 97—100; 367 od 16. IV 1912, 109—115 i 119—129; 368 od 17. IV 1912, 132—152; 372 od 7. V 1912, 207 i sed. 376 od 18. V 1912, 248.

činjenici, jer su Talijani na Rijeci uvek bili i jesu za direktnu pripadnost Ugarskoj. No, oni su ipak protiv toga da se ustanove uvedu putem naredaba, bez učešća građana. Upravo mađarski interesi zahtevaju — veli Vio — održavanje talijanštine na Rijeci, te je velika greška forsiranje uticaja Mađara, jer nestajanjem Talijana neće ih smeniti Mađari već Hrvati! Predsednik vlade, grof Ištvan Tisza, isticao je u svom odgovoru da Ugarska ima u vidu jačanje talijanskog življa na Rijeci, ali Talijani se moraju držati tako da Mađari ne budu siromašniji za jednu iluziju. Međutim, oni su se suprotstavljali izvršenju mađarskog zakona, iako je grad jednom već bio pristao na izmenu statuta. Zato je vlada bila primorana da raspusti rapprezentanza-u.¹²³

O pitanju apsolutizma u Hrvatskoj ponovo je uzeo reč mađarski poslanik Laslo Beöthy interpelirajući vladu: odgovara li istini vest da je na pragu ukidanja komesarijata i uspostavljanje ustavnog stanja? Tisza je izjavio da — apstrahujući od dve struje pravaša, koje se inače i međusobno bore — svi faktori javnog života u Hrvatskoj stoje na platformi nagodbe, te su na toj bazi otpočeli pregovori, koji, po svemu se čini, više neće naići ni na kakve teškoće. Hrvatska ima pravo da sama utvrdi nazive pojedinih mesta. Postoji samo jedna teškoća koju još treba prebroditi: nju zadaje željezničarska pragmatika. Vlada stoji na gledištu da, prema § 57 nagodbe, organi zajedničke u p r a v e [u originalu: kormányzat, za razliku od kormány, što znači vladu] mogu da upotrebljavaju hrvatski jezik, no da se isto ne odnosi na željeznice, jer one nisu organ uprave, već državno privredno preduzeće. Pri tom, vlada ne zaboravlja da hrvatsko javno mnjenje bez razlike, bez obzira i na partijsku pripadnost, stoji na stanovištu da jezik željeznice treba da bude hrvatski. Zato bi iz novog projekta pragmatike trebalo naprosto izostaviti odredbe o jeziku. U obrazloženju, pak, dali bi potreban komentar koji bi predvideo izdanje posebne naredbe, za koju će odgovarati jedino vlada. Po naredbi će se u željezničku službu primati samo lica koja znaju mađarski, s izuzetkom onih koja su nadležna na teritoriji Hrvatske koja bi se primila i bez poznavanja mađarskog jezika, sem u slučaju da rade u direkciji, da imaju prava na izdavanje direktiva ili uopšte na sastavljanje akata, dokumenata, jer takva lica moraju vladati i mađarskim jezikom. Naprotiv, oni koji rade sa publikom ili radnicima moraju znati i hrvatski. Ovaj modus su prihvatili i hrvatski faktori. Dalje partijsko-političko rukovođenje poverit će se banu, kao poverljivoj osobi mađarske vlade. Znači: uskoro će komesar biti razrešen dužnosti da bude postavljen — za bana. On će raspisati izbore.¹²⁴

Opozicija se nije slagala s Tiszinim »modusom« rešenja hrvatskog pitanja. G. Polónyi, govoreći o vladinim pregovorima s Rumunjima i Hrvatima i o pragmatici, činio je to sa platforme — suprotne vladinom gledištu. Zapanjuje nas pojava — rekao je on — da željeznički službenik može da postane i onaj koji ne zna mađarski. Ovu soluciju inače nisu prihvatili ni Hrvati, oni su samo voljni da je — podnose, »tolerari posse«. Napada vladu i zbog proslave 2. XII 1848. u Zagrebu, proslave uvođenja carskog apsolutizma. Hrvati čine korake i u tom pravcu da privole Rijeku na slanje svojih poslanika u svoj sabor. U svoje je vreme, nastavlja Polónyi, vlada obrazložila postavljanje komesara u Hrvatskoj

¹²³ Isto XX, 474 od 12. XI 1913, 45—7.

¹²⁴ Isto XX, 480 od 26. XI 1913, 260—4.

time što Hrvati ne šalju više svoje poslanike u Kuću, što žele da proklamuju odcepljenje od Ugarske. No, sada, neposredno posle Tiszinog govora 27. XI 1913, komesar je ukinuo naredbu o obustavljanju slobodne štampe, te se odmah ispostavilo da je Khuenovo obrazloženje bilo — lažno. Agramer Tagblatt publikovao je pakt, sklopljen u svoje vreme između starčevićanaca i Koalicije: »Das Organ der Starčević-Partei, der Hrvat, hat dieser Tage den Wortlaut des Pakts das der Hauptsache nach ein Wahlabkommen gegen neuerliche Belebungsversuche der ehemaligen Nationalpartei war, veröffentlicht... wie wenig die Behauptungen des Grafen Khuen der Wahrheit entsprechen...« Pakt je samo izborni sporazum protiv društva ala Tomašić-Rauch i odnosi se samo na produženje finansijske konvencije, protiv koje imenovane partije žele da nastupe sporazumno, pored ostalog i na taj način što se odlučuju da neće poslati svoje delegate u Kuću, sve dok ne budu ukinuta jezična gravamina. To, pak, nema veze ni sa kakvim odcepljenjem. To, najzad, priznaje i sam Tisza, koji je 26-XI izjavio da će se finansijska konvencija uputiti pred regnikolarnu deputaciju, a pragmatika povući. Ne verujem, veli Polónyi, da Tisza ovim pregovorima s Rumunima i Hrvatima želi da vrši pritisak na opoziciju, no, fakat je, da dok je hrvatska štampa slobodna, u Ugarskoj se kaucija povisuje za 150%. Znači, Hrvati su pobedili svojom pasivnom rezistencijom, naprotiv, mi Mađari, ako od sada budemo želeli da svoju slobodu branimo i putem štampe, morat ćemo da to činimo — u Hrvatskoj.¹²⁵

Iako se opozicija i nadalje borila protiv apsolutizma Stranke rada, produženje finansijske konvencije s Hrvatskom [od oktobra 1906] primljeno je na osnovu referata Loranta Hegedúsa vrlo lako.¹²⁶ Hrvatski sabor je uskoro dostavio Skupštini spisak svojih delegata. Među njima nalazimo i imena Babića-Đalskog, Bude i Srđana Budislavljevića, Hinkovića, Hreljanovića, Lorkovića, Lukinića, Mažuranića, Muačevića, Novosela, M. Pejačevića, Peleša, D. Popovića, Svet. Pribičevića, Šurmina, Tuškana, Vildera, Josifa Rajačića — delom imena koja smo tako često viđali već i u toku opstrukcije za vreme koalicione vladavine.¹²⁷ Tako je novi zakonski projekt diskutovan već u prisustvu poslanika iz Hrvatske, koji su 31. I 1914. birani i u razne skupštinske odbore.¹²⁸ Taj nam je projekt poznat, jer su se referenti Dobieczky i Iakabffy strogo držali nedavnih Tiszinih reči.¹²⁹ Neposredno posle referata, reč je uzeo Hreljanović, čiji hrvatski govor, naravno, ni sada ne nalazimo u zapisniku, a koji je zatim ipak svoju izjavu u ime hrvatskih poslanika dao i na mađarskom jeziku. Ona je osuđivala pragmatiku iz 1907, koja je poremetila dotada bratske odnose dvaju naroda. Tada je, veli govornik, doneta odluka o tome da hrvatski poslanici neće učestvovati u radu Kuće sve dok se stanje ne bude izmenilo. Sada, zahvaljujući mudroj uviđavnosti grofa Tisze, došlo je do sporazuma između Stranke rada i Koalicije. Time nam je ponovo omogućena saradnja. Zakonski projekt primamo, zadržavajući ipak i nadalje svoje staro stanovište, po kome je službeni jezik željeznica u Hrvatskoj hrvatski. Ipak, učinjeni korak znači približavanje

¹²⁵ Isto XX, 485 od 6. XII 1913, 446—9.

¹²⁶ Isto, 488 od 19. II 1913, 523—4.

¹²⁷ Isto XXI, 491 od 12. I 1914, 4.

¹²⁸ Isto XXII, 505, 55.

¹²⁹ Isto, 506 od 4. II 1914, 68—71.

zakonskom gledištu i potpunom sporazumu Hrvatske i Ugarske.¹³⁰ Tisza je, odgovarajući na hrvatsku izjavu, isticao svoju radost što su hrvatski poslanici ponovo došli u Kuću i što se i dalje drže nagodbe. Žali što mađarska opozicija ne posećuje sednice, te nije došla ni na ovaj veliki dan sporazuma s Hrvatima, koji je javan i otvoren bez ikakvih tajnih klauzula. Našli smo, veli, modus vivendi koji pitanje ostavlja otvoreno za kasnije rešavanje.¹³¹ Posle uspostavljanja snošljivih odnosa, uskoro su bili birani hrvatski poslanici i u regnikolar-nu deputaciju radi donošenja nove finansijske konvencije.¹³²

Tako je sa Koalicijom došlo do sporazuma, dok su pregovori Tisze sa Rumunima prekinuti bez ikakvog rezultata, a istovremeno su se pojavili i drugi sporovi sa nemađarskim narodima i u samoj Kući [tako i sa Rusinima], ne govoreći o situaciji na polju »narodnosnoga« pitanja uoči I Svetskog Rata na samom terenu, i to u vreme kada je i mađarska opozicija bojkotovala Kuću, dolazeći samo u retkim prilikama, kada je njenu prisutnost zahtevalo neko važno inter-no ili još češće međunarodno pitanje i kada je ona zauzela oštar stav protiv vlade. Utoliko je vladi bilo milije prisustvo Koalicije u Kući i njen pomirljiv stav u doba kada se na terenu, kako smo rekli, ponovo zaoštrilo kako radničko, tako i nacionalno pitanje [pre svega srpsko i uopšte jugoslovensko pitanje]. Dok su pitanja rumunsko, rusinsko i slovačko ostala akutna i u parlamentu, Hrvati se sada ponovo vrlo retko spominju, a još ređe i čuju. Spominje ih, pored ostalih naroda, jednom prilikom, i opet G. Polónyi¹³³, koji traži i nalazi argumente da potkrepi i opravda mađarsku hegemoniju u Ugarskoj. Tom je prilikom kazao nekoliko reči i o Hrvatima, sa kojima se Tisza čas sporazumeva, čas pak vrši pritisak na njih, zadovoljavajući se ipak i principom *tolerari posse*. Slična je situacija, prema Polónyiu, i na Rijeci; i tu se čas ukida autonomija, čas se sklapa mir i sporazum. Supilo i sâm čas proglašava revoluciju protiv mađarske vlade — s alternativom: ili car ili revolucija — čas sklapa mir sa njom. Pošto je Polónyi govorio i o Rumunima, te o grofu Károlyiu [Mihalju], koji je, najzad, prekršio »sveto evanđelje« trojnog pakta dokazujući da za nas postoji još mogućnost izbora saveznika, on ovako nastavlja svoj veliki govor: »Ne postoji ovde ni rumunska a niti srpska nacija... Srpski radikali već su napustili rumunski nacionalni komitet, koji je tako ostao usamljen, jer uza se ima jedino [Slovača] Jurigu, koji već i sam počinje da koketira sa Tiszom...« No, ove reči kazuju, svakako, samo toliko da profesionalni političari, poput Polónyia, imaju u vidu jedino slične profesionalne političare, vlastitu delatnost nã — za njih jedinog — političkoj areni: u parlamentu. Narod još ne za-pažaju, ne uzimaju u obzir. Tako je mađarski parlament dočekao I Svetski rat.

¹³⁰ Isto, str. 71—3.

¹³¹ Isto, str. 74—5.

¹³² Isto, 508 od 10. II 1914, 84. Pored ostalih, u deputaciju su ušli i Kulmer, Lorković, Hinković, Mažuranić, Nikolić-Podrinski, Sv. Pribičević, Zagorac, Simeonović-Čokić i dr., svega 12 poslanika.

¹³³ Isto XXIII, 523 od 18. III 1914, 96—111.

—o—

Posle sarajevskog atentata, grof Gyula Andrassy [mlađi] napao je vladu zbog njenih grešaka, zamerujući joj i to što vodi nemoguću politiku, poveravajući hrvatsku vladu Koaliciji.¹³⁴ Tisza, demantujući postojanje terora koji bi zaveo on ili pak, bez njegovog znanja, petrovaradinska soldateska, ili i njegovi podčinjeni organi — poriče da je došlo do vrenja u Bosni, Hrvatskoj i Vojvodini, iako priznaje da se stvarno vodi jugoslavenska agitacija i u Vojvodini i u Hrvatskoj. No, ona je, po Tiszi, neznatna, jer je većina lojalna. Postoji anti-srpska grupa među Hrvatima, ali se Koalicija sve više utapa u stare unioniste. Vladavina Koalicije, dakle, može da bude samo povoljna.¹³⁵ Opozicija je tom prilikom nastupila ponovo frontalno protiv vlade u pitanju njene pogrešne balkanske politike, šibajući je preko srpskih leđa. Mahom se tu govorilo o Vojvodini, Srbiji i Bosni, ali se Hrvatska skoro i nije spominjala. Tako je i baron Josif Rajačić — poslanik Srema — iako član grupe hrvatskih delegata, odgovarajući Szmrecsányiu [klerikalcu u opoziciji], uzeo u zaštitu Srbe, što je u ovo doba bio prilično smeo poduhvat i lep gest, naročito od čoveka koji je već od 1900-ih godina [pa sve do 1944!] igrao ulogu agenta finansiskog kapitala.¹³⁶ Braneći Srbe, on ulazi, ipak, i u pitanju Hrvatske, jer uzima u zaštitu i braću Pribičević [Valerijana i Adama] koje je Szmrecsányi napadao još uvek — argumentima Nastića!

O Srbima i o procesima protiv Srba govorilo se u više navrata; oni i jesu bili u centru pažnje Kuće. Govoreći o njima, samo ponekad i više uzgredno, poslanici spominju i Hrvatsku ili političare Hrvatske. Tako je predsednik Skupštine 25. XI 1914. tražio da Kuća izruči sudu Srđana Budisavljevića, jer je optužen za veleizdaju i uhapšen.¹³⁷ Radilo se prema referentu F. Darvau, o procesu protiv Laze Popovića-Sokola i drugova, među njima i S. Budisavljevića, koji je pokrenuo zagrebački tužilac još 26. VIII 1914, a koji su bili uhapšeni 10. IX 1914. jer su organizovali Soko na platformi jugoslovenskog ujedinjenja. U Hrvatskoj — prema istom referentu — bile su dve sokolske oblasti: na čelu Fruškogorske stajao je L. Popović a na čelu Krajiške S. Budisavljević Sremski su se sokoli izljubili sa srbijanskim vojnicima prilikom njihova upada u Srem [10. IX 1914], da zatim i pođu sa njima u Srbiju.¹³⁸

Odnosi Stranke rada i Koalicije ostali su ipak neizmenjeni. Tako je, prilikom debate o indennitetu, Hreljanović, u ime poslanika Hrvatske, dao ponovo izjavu lojalnosti, glasajući za indennitet.¹³⁹ Sličnu izjavu dao je on inače već i ranije¹³⁹. Pitanje Hrvatske se nije postavilo, Hrvati su se retko i spominjali — više uzgredno, uz vojvođanske Srbe.¹⁴⁰

¹³⁴ Isto XXV, 551 od 8. VII 1914, 114—6.

¹³⁵ Isto, str. 116—9.

¹³⁶ Isto XXVI, 559 od 22. VII 1914, 3—7. O Rajačiću [koji će i kasnije hrabro braniti Srbe, usred bure, u Kući] vidi opširnije: A. Lebl, *Beočinska kaja*, Novi Sad 1959. On je već 1907. imao železničku koncesiju, zatim je branio interese veleposednika u staroj Jugoslaviji, a bio je i član upravnog odbora Beočinske fabrike cementa, te kao takav kolaborant za vreme okupacije. Umro je na robiji.

¹³⁷ Isto XXVI, 563, 198.

¹³⁸ Isto, 566 od 1. XII 1914, 263—5.

¹³⁹ Isto, 575 od 3. V 1915, 420, zatim 571 od 26. IV 1915, 300.

¹⁴⁰ Isto XXVII, 579 od 7. V 1915, 4, zatim i 582 od 12. V, 123, itd.

Mirne i sporazumne odnose samo će ponekad pomutiti u Kući po koje sitno pitanje, koje se lako moglo i sporazumom rešiti. Tako je i grof M. Pejačević primio jednom samo uslovno indemitet u ime hrvatskih poslanika, vezujući svoj glas za pitanje grba, jer je, veli, mali i srednji grb sastavljen tako da to može da poremeti bratske odnose. Uslovno glasanje se smesta pretvorilo u stvarno primanje predračuna i davanje kredita vladi za rat, čim je Tisza pristao na izmenu grba.¹⁴¹

Prvi, nešto ozbiljniji, sukob izbio je potkraj januara 1916, kada će grofa T. Pejačevića, kao novi ministar Hrvatske u peštanskoj vladi, smeniti sremski veliki župan Imre Hideghéthy, koga je radnička štampa još za vreme štrajkova poljoprivrednih radnika 1906—07. nazivala pašom a Srem »Hideghéthyjevim pašalukom«. U to je vreme klerikalac Ištvan Rakovszki interpelirao Tiszu¹⁴² u stvari događaja u saboru, gde se — ugrožava ustav. Jer, veli, ustav ne ugrožavaju samo centralisti [vlada], već i separatisti [Hrvati]. Potpredsednik sabora, Pero Magdić je — kaže Hideghéthy — 14. VI 1915. izjavio da Italija teži za hrvatskom i slovenačkom teritorijom, koju su Hrvati uvek voleli kao svoju otadžbinu. Hrvati imaju u vidu — nastavio je Magdić — nacionalno jedinstvo i ujedinjenje, svoju posebnu državu na bazi nacionalnog i istorijskog principa. U svojoj depeši kralju, Hrvati su izrazili nadu da će se posle rata svi njihovi odvojeni delovi ujediniti sa zemljom maticom. No, takvi stavovi su, naglasio je Rakovszki, u suprotnosti s nagodbom, a ban ipak nije protestovao. I »Agrar-Zeitung« je još 15. VI pisala o hrvatskim željama ujedinjenja u okvirima Monarhije, s obrazloženjem da su to Hrvati i zaslužili u ovom ratu svojom prolivenom krvi. A da krivica bude još veća, tom su prilikom saborskoj sednici prisustvovali Laginja i Spinčić iz Istre, kao i Dulibić i Ivanišević iz Dalmacije. Radi se, dakle, o Gesamtmonarchie — bez Ugarske. Magdić se u svom govoru pozivao i na neki osnovni zakon iz 1712, iako taj zakon uopšte ne postoji. Naprotiv, postoje XXX zak. čl. od 1868 [nagodba] zatim i zak. čl. XXXIV od 1873, LIX-1880, XV-1881. Karlo III. niti je u maju 1712. niti pak 1723. uzeo u obzir, u svojoj zakletvi, spomenuti »osnovni zakon«. Taj »zakon« je uvek ostao samo — instrukcija. Rakovszki se u svom govoru pozivao i na delo Turbe: Die Pragmatische Sanktion, koje daje njemu za pravo, a ne Magdiću. Magdić zahteva neko »hrvatsko more«, te Štajersku, Korušku, Kranjsku, Istru i Dalmaciju, zatim i Goricu-Gradišku, Bosnu i Hercegovinu, iako Hrvatska — bez pristanka Ugarske — nema na sve to prava: on se, dakle, ogrešio o teritorijalni integritet Ugarske. Ne ratuje Ugarska, najzad, zato protiv jugoslovenskih težnji da se sada Hrvatska odcepi od nje, da se na jugu poveća broj Jugoslavena, koji bi time dobili i svoje predstavnike u Kući i uništili na taj način mađarski nacionalni karakter Ugarske, dajući joj jugoslovensko obeležje. Ako bi pak Austrija inkorporisala i Poljsku — kucnuo bi zadnji čas Monarhije.

Tisza je u odgovoru Rakovszkom izjavio da se ne slaže s Magdićevim govorom, no, prema njemu, radi se samo o efemernoj pojavi. Sam sabor gá je već kroz koji dan dezavuisao. Zbog toga smatra da nije pravilno sada, posle isteka od osam meseci, ponovo potezati ovo pitanje. Radilo se, najzad, samo o rečima,

¹⁴¹ Isto, 593 od 9. XII 1915, 377—8 i 594 od 10. XII 1915, 4205; XXVIII, 603 od 18. II 1916, 299—306.

¹⁴² Isto XXVIII, 614 od 21. I 1916, 380 i 617 od 26. I 1916, 472—81.

ne o delima. Ni tada nije bilo potrebno postupiti u toj stvari, utoliko je to manje potrebno danas. Rakovszki je, ipak, optužio Tiszu i njegovu cenzuru, koja je kriva da nije na vreme saznao za Magdićev govor. Njega zanima i to šta je preduzeo, kako je kralj odgovorio na Magdićeve reči. Ban, veli, treba da da ostavku na svoj položaj. Tisza se i pred Kućom solidarisao s banom, koji je, po njemu, imao pravo što nije ništa preduzeo protiv Magdića, jer za to nije ni bilo razloga. Važno je i nužno samo jedno: da i dalje vlada sloga između Hrvatske i Ugarske. Međutim, sve do danas nam jedna pouzdana i sigurna većina pruža bratsku svoju ruku iz Hrvatske.

Radilo se, izgleda, kako je to pretpostavio i Rakovszky, o smišljenom planu bana, vlade i sabora, možda o gestu prema narodu. Ma kako bilo, ostaje činjenica da se odnosi između Koalicije i vlade nisu time bili ni sada poremećeni. To dokazuje i činjenica da je grof T. Pejačević u deklaraciji hrvatskih poslanika uskoro ponovio svoje ranije reči lojalnosti, ističući da će Hrvati primiti i nove finansijske terete na se, onako kako daju i svoju krv za otadžbinu; u zamenu traže samo neke sitne izmene u zakonskom predlogu. On je primio u ime poslanika Hrvatske i izveštaj vlade o primeni izuzetne vlasti u toku rata.¹⁴³

Ovu slogu nije pomutio ni napad klerikalca Szmrecsánia, koji se 1917. vratio na svoje ranije (iz 1914) optužbe nekih poslanika, nazivajući ih veleizdajnicima zbog njihove navodne saradnje sa Narodnom odbranom i atentatorima 1914, jer su, po njemu, ove optužbe dobile sada u dokaznoj snazi, pošto su potvrđene dokumentima nađenim u Beogradu. Zato je on ponovo optužio, pored Vase Stajića (Pančevo), Radosava Markovića (Indija), Laze Popovića-Sokola (Karlovci, Zagreb) takođe i poslanike: baruna J. Rajačića, Svetislava Popovića, Supila, Vildera, Šurmina, Srđana Budisavljevića, Lorkovića i druge, čija su se imena nalazila navodno na jednom spisku nađenom kod Pašića¹⁴⁴. Na tom su se spisku nalazili i Hinković i Marjanović itd. Na optužbe su odgovorili Rajačić, Hreljanović i Sv. Popović, u diskusiji su pak učestvovali i G. Polónyi i Tisza. Rajačić, braneci sebe i svoje drugove, napao je uz to i opoziciju nekom vrstom Galgenhumora. O sebi je, na primer, ustvrdio da je član hrvatske političke nacije jer se rodio u Ugarskoj, a pravoslavni je Srbin, ali i austrijski barun nadležan u Hrvatskoj, no, ipak, mađarski poslanik. Popović je tražio konkretnije podatke, dok je Hreljanović, u ime svoje partije, zahtevao isleđenje, jer optužba ne može da počiva na prostim sumnjičenjima. Po njemu, Szmrecsánijeve optužbe podsećaju na Friedjungov proces. Nas ovde najviše zanimaju Tiszine reči, jer je on i sam priznao da nađeni podaci nisu provereni, a delom su falsikovani, ili su još u fazi isleđenja. Tisza je, dakle, i sam odbio, barem delimično, napade

¹⁴³ Isto XXX, 645 od 14. VII 1916, 346, 456—7 i XXXII, 666 od 26. IX 1916, 367. Zatim i XXXIII, 679 od 16. XII 1916. o primanju dokumenata o zakletvi itd. novog kralja, tražeći samo neke izmene u vezi s nomenklaturom velike titule. Ta se izmena primila, posle reči Polónyia i Tisze — kao jedina od predloženih izmena [127—135, 152 i 160]! Posle je grof Pejačević izrazio poverenje u ime Hrvata vladi i Tiszi, predlažući i to da krunu na glavi Karla IV, prilikom krunisanja stavi predsednik vlade — grof Tisza. Tom je prilikom Pejačević povukao i svoj raniji izraz o nekom posebnom hrvatskom kralju. Radilo se, veli, samo o običnoj omašci govora. Za sve to kritikovao ga je član opozicije Polónyi, dok je Tisza bio na njegovoj strani.

¹⁴⁴ Isto XXXV, 718 od 21. III 1917, 256—76, 721 od 24. III 1917, 336—355; 724 od 31. III 1917, 427—8.

klerikalaca, koji i jesu bili sastavni deo kampanje protiv vlade. Sve u svemu: ni ta kampanja nije poremetila dobre odnose između vlade i Koalicije.

Međutim, uskoro je pala Tiszina vlada, na čije je mesto stupila neka vrsta »demokratske« »koalicije« sa svrhom da preduhitri i demobilize socijalnu i nacionalnu revoluciju koja se već sve vidnije ukazivala na horizontu. Nova vlada je došla sa ciljem da putem izvesnih koncesija, davanjem »opšteg« izbornog prava i pripremanjem mirovnih pregovora, razoruža sve borbenije mase. Ona se, ipak, i sama morala oslanjati na reakcionarnu većinu Stranke rada u parlamentu, jer parlamentarne stranke nisu želele da apeluju na sve borbenije glasače, te nisu raspisale nove izbore! Ostao je dakle stari parlament, biran 1910, sve do revolucije 1918. Sem toga, na čelu ovih vlada stajale su ličnosti daleke od istinske demokratije, od naroda, poput jednog grofa Eszterházya — najvećeg posednika u Ugarskoj — ili pak starog predstavnika finansiskog kapitala, kraljeve poverljive ličnosti — Wekerlea. Takve vlade i takve parlamentarne većine [nasledene od Khuena i Tisze ili koruptnog kapitaliste Lukácsa] onemogućavale su ostvarenje vladinog programa, čak da je ona i htela da ga ostvari, budući da je došla pod uticaj šefa većinske stranke — grofa Tisze.

Novu vladu je grof T. Pejačević — u ime poslanika Hrvatske — dočekao s nepoverenjem, jer je ona na mesto hrvatskog ministra postavila Mađara. On je, ipak, izrazio i radost što dolazi nova, demokratska era.¹⁴⁵ Sam Tisza je, želeći da vladu liši i najuže baze u parlamentu, te da je primora na kapitulaciju i učini zavisnom od Stranke rada, već u svom prvom govoru — van vlade — izjavio da je većina hrvatskih poslanika (Koalicije i stari unionisti) sposobna za vođenje unionističke politike. Na svome je, dakle, mestu, i vlada treba da radi sa njima. Zato se on plaši da će nova vlada odbiti Hrvate od sebe,¹⁴⁶ da će ih gurati u neki ekstremni radikalizam, mada Hrvatska još nije zrela za neko radikalnije izborno pravo: ono bi samo ugrozilo bratske odnose između Hrvatske i Ugarske. Naprotiv, senčanski bivši justhovac, sada već Károlyijevac — jer je sada već Károlyi na čelu ove nezavišnjačke i sve slobodarskije stranke usred revolucionarne plime — Marton Lovászy otvoreno je istupio na strani hrvatskih masa, želeći da se načela demokratije afirmišu i u Hrvatskoj.

U toj novoj, još neiskristalisanjoj situaciji, novo se produženje finansijske konvencije (od oktobra 1906) prima bez diskusije,¹⁴⁷ mada to još nije značilo da bi se Hrvati, možda, već sporazumeli s novom vladom. Na neizvesnost ukazuje i činjenica da je Hreljanović u Kući postavio pitanje apsolutizma u Bosni i Hercegovini podvlačeći da se on uvodi u doba kada se Bosanci dobro bore za Monarhiju, a u pozadini ipak — gladuju. Predsednik vlade grof. M. Eszterházy uskratilo je odgovor na to pitanje smatrajući da nije zgodno (»célszerű«) da se o njemu izjasni.¹⁴⁸

U takvoj parlamentarnoj situaciji su zatim odjeknule prvi put reči poslanika A. Pála o deklaracijama poslanika Korošca, Serbua i drugih u bečkom parlamentu (30. V, 12. VI i 2. X te 18—19 X),¹⁴⁹ kojima su se (Slovencima i

¹⁴⁵ Isto XXXVI, 726 od 21. VI 1917, 21.

¹⁴⁶ Isto, 731 od 27. VI 1917, 187.

¹⁴⁷ Isto, 731, 216.

¹⁴⁸ Isto, 740 od 23. VII 1917, 327—8.

¹⁴⁹ Isto XXXVII, 745 od 20. X 1917, 110.

Rumunima) priključili i Česi (Stránský). Česi su govorili čak i u ime Slovaka, a Korošec je 19. X izjavio da ukoliko Monarhija nebi ujedinila Jugoslovene, ujediniće ih neki drugi forum — van Monarhije. Od tog će dana ovo pitanje (Jugoslovena, Slovaka i Rumuna) postati sve akutnije i u Kući u Pešti, iako se ovde nisu dizali nemađarski poslanici da daju neke slične deklaracije. Tu se još uvek samo produžuju razne finansijske konvencije¹⁵⁰, a stvarno aktuelna i akutna pitanja se prepuštaju — terenu, narodu, ili pak političarima van parlamenta, možda u emigraciji. Interesantno je da će i u oktobru 1918. u Kući dati Koroščevoj sličnu deklaraciju samo Rumuni i Slovaci, oni isti koji su i ranije imali u Skupštini svoje opozicione poslanike, dok su Srbi i Hrvati svoje ujedinjenje izvršili na terenu, van Kuće.

Peštanski parlament diskutuje, dakle, o deklaracijama koje su date — u Beču, ali se tiču ipak i Ugarske. Do takve debate došlo je takođe i 20. XI 1917,¹⁵¹ pokrenuo ju je barun Žigmond Perényi koji se oborio na Staněkov govor u Beču, jer je on zatražio 13 slovačkih županija od Ugarske. Svi samo zahtevaju od nas, rekao je on, to čine i Rusi i Rumuni i Jugosloveni; sve bi se to još i moglo podneti, veli barun; najzad, oni su naši neprijatelji. Ali se ne može podneti, zahtev Čeha — naših prijatelja, a ipak i oni ustaju protiv našeg integriteta. Srećom, nastavlja Perényi, Slovaci nisu za tu soluciju, oni se i sami bore protiv Masarykovih planova. Čudno je samo to da se Beč ne plaši da čemo i mi izdati parolu: Los von Österreich! U debati su učestvovali i G. Polónyi i grof Gyula Andrassy, po kome se ne treba plašiti od Čeha, jer oni niti imaju kralja niti pak svoju vojsku! Čudi se samo da Korošec u bečkom parlamentu nije pozvan na red! Sa sličnom naivnosti je on i nastavio svoj govor: Mada je Soukup postavio načelo da je osnova mira samoopredeljenje, mi ipak ne smemo da vodimo antislovensku politiku, jer se slovenski pukovi bore u našim redovima. Naprotiv, treba da sprečimo ostvarenje federalizma, da nas Sloveni u našoj rođenoj kući ne majoriziraju. No, oni to ni sami ne žele, jer znaju da su kod nas — slobodni.

Slično naivno je govorio i predsednik vlade Wekerle, umirujući duhove time što je bečka vlada već dala garancije da neće dopustiti povredu integriteta Ugarske. Ostajemo, dakle, na dualističkoj bazi, a stojeći na njoj, mi ćemo ipak sami da revidiramo slovenske težnje. Realniji je glas (socijalno) najoštrijeg opozicionara u Kući, Laszloa Fényesa, koji je Skupštinu izvestio o događajima u Boki, gde je jedan torpiljer prešao u Brindisi pošto su mornari vezali svoje neslavenske oficire. Radi se, veli, o Česima i Jugoslovenima. Pal Farkas (član Stranke rada) govorio je o jugoslovenskoj propagandi protiv Ugarske. Ni u toj debati ne učestvuju ni Srbi ni Hrvati, pa ni tada, kada se usred burnih događaja od svetsko-istoriskog značaja otpočinje debata o — izgradnji pruge Ogulin—Knin, ili pak o novom produženju finansijske konvencije.¹⁵² I dok je Tisza grmio o nekim drakonskim merama protiv Rumuna i Slovaka, kao i Srba, ukoliko bi oni vodili »demagošku« politiku, György Platthy je zahtevao da se

¹⁵⁰ Isto, 749 od 26. X 1917, 296—7; XXXVIII, 775 od 23. II 1918, 478.

¹⁵¹ Isto, 752, str. 365—386; 753 od 21. XI 1917, 399. Pored ovih diskusija, komično deluje govor grofa Pejačevića koji u ime Hrvata glasa za porez od vina: 756 od 30. XI 1917, 462.

¹⁵² Isto XXXVIII, 774 od 22. II 1918, 425—6 i 775 od 23. II 1918, 478.

sa Hrvatima pokuša prijateljsko sporazumevanje, ali nikako ne po ceni ustupanja suvereniteta. Za politiku sporazuma sa Jugoslavenima zauzeo se i grof T. Batthyány.¹⁵³ No, već je Platthy izvestio Kuću o sveslovenskim ilegalnim majskim savetovanjima i demonstracijama u Pragu, prilikom proslave Divadla 16. V 1918) na kojima su učestvovali i Jugoslaveni i Slovaci, a gde su izrekli i ujedinjenje, tj. potrebu rađanja Jugoslavije i Čehoslovačke. »Zar to možemo da trpimo?« — uskliknuo je ovaj demokratski političar. »Mi priznajemo princip samoopredeljenja, no sa ogradom da se on ne može primeniti i na Ugarsku!«

U oštrim debatama o agrarnoj reformi, demokratiji, odcepljenju od Beča te onemogućavanju odcepljenja nemađarskih naroda od Ugarske, A. Ossoinack iz Rijeke govorio je u prilog demokratskog izbornog prava i — nagodbe, smatrajući da bi bilo opasno da riječki radnici (Hrvati iz okoline) glasaju po preduzećima (u gradu, dakle), jer bi na taj način Hrvati iz okolnih mesta majorizirali Mađare i Talijane — riječke građane. Slično pitanje je postavio i L. Fényes, koji je zamerio da se mađarski vojnici iz Pečuja ubacuju u riječke čete, da tako budu primorani da slušaju hrvatsku komandu.¹⁵⁴

Sličnu naivnost dokazuje i govor Ištvana Hallera, koji je citirao Sarkotićevu izjavu prema kojoj u Bosni nema jugoslovenskog pokreta,¹⁵⁵ a takođe i govor Hreljanovića, koji je, povodom predloga o snabdevanju vojničkih porodica, protestovao protiv toga da se trupe o kojima je ovde reč nazivaju »mađarskim kraljevskim domobranstvom«, jer ih u Hrvatskoj treba zvati »hrvatskim«. Zbog toga, veli, Hrvati neće ni učestvovati u raspravi ovog projekta. A Wekerle mu odgovara, takođe naivnim rečima da tu ne postoji nikakva zajednička vlada, jer postoji samo jedna država — Ugarska. Hrvatska je samo njen dopunski deo.

Ni u to doba — u avgustu 1918! — ne daje Rajačić u ime hrvatskih poslanika neku deklaraciju, možda, o odcepljenju, već odgovara samo na optužbe Szmrecsányia od pre 17 meseci (21. III 1917), jer se otada već nesumnjivo utvrdilo da je Pašićeva lista prosti falsifikat. Ne dopuštaju, veli, da se gaze njihova čast i poštenje samo radi toga da se obori vlada. Takve insinuacije nisu pogodne ni za razvijanje bratskih odnosa između Hrvata i Mađara. Ipak, nastavlja, nikakva nas sumnjičenja ne mogu skrenuti s puta vršenja dužnosti prema našoj domovini. Mi ćemo braniti i Ugarsku, a takođe i prava Hrvatske. A Ödön Barta smatra da je upravo ovaj momenat najpogodniji za borbu protiv hrvatskih državnopravnih teorija na liniji Račkog i Smičiklase, koje traže neki poseban položaj za hrvatsko domobranstvo, pa, možda, čak i neku posebnu hrvatsku državnost.¹⁵⁶

Još je i u oktobru — kada Vajda u ime Rumuna, a Juriga u ime Slovaka čitaju već svoju deklaraciju o novoj situaciji¹⁵⁷ — Ossoinack protestovao pro-

¹⁵³ Isto XXXIX, 794 od 18. VI 1918, 345—7; 795 od 19. VI 1918, 392 i 796 od 20. VI 1918, 469—70.

¹⁵⁴ Isto XL, 807 od 10. VII 1918, 436—7; 811 od 18. VII 1918, 579—81; XLI, 815 od 31. VII 1918, 66.

¹⁵⁵ Isto XLI, 815 od 31. VII 1918, 76; 817 od 2. VIII 1918, 106.

¹⁵⁶ Isto XLI, 819 od 7. VIII 1918, 157—61.

¹⁵⁷ Isto, 825 od 18. X 1918, 316—21 i 826 od 19. X 1918, 345—57.

tiv toga da se Rijeka hoće da žrtvuje, ustupi Jugoslaviji! Niko iz Hrvatske nije dao nikakvu deklaraciju u ime Jugoslovena o odcepljenju, Hrvati su za ujedinjenje radili van Pešte i van parlamenta. Taj je vanparlamentarni rad primorao Tiszu već 22. X 1918.¹⁵⁸ da izjavi, da je jugoslovensko pitanje ozbiljna stvar. Sve više dolazi do izražaja Jugoslovensko Narodno Vijeće — veli on — koje je prosto ukralo («elsikkaszt» = defraudirati) hrvatsku naciju. Naša je dužnost, nastavlja, da oslobodimo Hrvate ispod jugoslovenskog terora koji ih vodi u srpskom pravcu. Treba da se razumemo i sporazumemo mi i Hrvati... Usred takve diskusije odjeknule su zatim reči A. Balla-e o pobuni i pobedi 79. puka na Rijeci.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Isto, 827, str. 403.

¹⁵⁹ Isto, 828 od 23. X 1918, 446.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB